

Neringa Truskauskaitė

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO 1529 m. NUOSTATAI VILNIAUS IR TRAKŲ VAJVADIJŲ DVARŲ LAIKYTOJAMS

I. Įvadas

XVI a. pirmos pusės didžiųjų kunigaikščių (DK) nuostatų pasirodymą nulėmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) vidaus ūkio pokyčiai ir kintantys tarptautiniai ekonominiai santykiai.

Nors valstybinių, arba DK, valstiečių dėl natūralaus gyventojų prieaugio nemažėjo, tačiau DK dvarų pajamos dėl vis didėjančio masto įkeitimo ir šiaip jų grobstymo, kurį įvairiais būdais vykdė aukšti pareigūnai didikai, mažėjo. Didėjant nuolatinės kariuomenės reikšmei, jai samdyti reikėjo pinigų. Svarbiausias XVI a. pradžios valstybės išdo papildymo šaltinis buvo pajamos iš DK dvarų ir valsčių. Valsčių tįjūnai, nuo valstiečių dūmo rinkę prievoles, už savo pareigas gaudavo dalį pajamų. Į DK dvarus skiriamams laikytojams atlygio, kaip tokio, nebuvo.

Todėl buvo sunku tikėtis papildyti išdą, nekeičiant senosios tvarkos, juo labiau kad ir LDK vyriausybė XVI a. pradžioje dar neturėjo jokio plano ir tenkinosi istoriškai susiklosčiusių duoklių surinkimu¹. Pradžia buvo padaryta 1514 m.

1514 m. kovo 28 d. Žygmantas Senasis išleido Nuostatus dvarų laikytojams². Pagrindinis šių Nuostatų bruožas – siekimas pajungti dvaro laikytojus centrinės vyriausybės kontrolei, tuo pačiu nors šiek tiek apsaugoti dvarus nuo grobstymų. Visgi 1514 m. Nuostatai buvo pernelyg trumpi ir neapibrėžti. Dėl to kildavo daug neaiškumų ir nesklandumų juos įgyvendinant³. Be to, siekdama papildyti išdą, LDK vyriausybė ir toliau intensyviai įkeitinėjo valstybinius dvarus. 1529 m. šie dvarai turėjo būti išpirkti ir vėl pereiti DK administracijos žinion⁴.

¹ Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско-русском государстве. М., 1958 (toliau – Пичета В. И. Аграрная реформа). С. 83.

² Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. М., 1892 (toliau – Любавский М. К. ОД). Приложение N. 23.

³ Пичета В. И. Аграрная реформа. С. 91.

⁴ Любавский М. К. Очерк истории Литовско-русского государства до Н. Юлиановской унии включительно. М., 1915. С. 215.

Iš dalies dėl minėtų priežasčių, o svarbiausia dėl rinkos poreikių 1529 m. sausio mėnesį buvo išleisti Žygimanto Senojo "Nuostatai mūsų dvarams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tiek Vilniaus, tiek ir Trakų pavietuose, kaip laikytojai ir urėdininkai privalo tvarkytis"⁵. Šiuose Nuostatuose po penkiolikos metų buvo detaliau išdėstyti dar 1514 m. paskelbti principai.

Šalia valstybinių dvarų inventorių, Lietuvos Metrikos "knygų" konkrečios faktinės medžiagos bei Pirmojo Lietuvos Statuto (PLS), užfiksavusio ir įteisinusio XVI a. pirmos pusės feodalinės LDK visuomenės santykius, anksčiau išvardyti DK Nuostatai yra svarbus šaltinis įvairių ano meto valstiečių kategorijų padėčiai bei dvarų pareigūnams apibūdinti. Bene reikšmingiausi yra 1529 m. Nuostatai Vilniaus ir Trakų pavietų didžiojo kunigaikščio dvarų valdytojams.

Istoriografijoje 1529 m. Nuostatai, jų nuorašai iš esmės nebuvo aptarti. Visi tyrinėtojai pasinaudojo jais tik kaip istorijos šaltiniais, kartais analizuodami tik jų pasirodymo priežastis ir datavimą.

2. Nuostatų nuorašai

Kaip ir daugelio ano meto aktų, 1529 m. Nuostatų originalas neišliko. Šiuo metu yra žinomi du jo nuorašai. Mokslininkų jie buvo surasti ir paskelbti jau praėjusiame amžiuje⁶. Tačiau paleografiniu požiūriu nuorašų niekas neįvertino, priešingai – visi minėti ir kiti istorikai nuorašą, išspausdintą Vakarų Rusijos aktų rinkinyje (dėl patogumo vadiname jį antruoju ir sutrumpintai šymėsime raide A), laiko, atrodo,

⁵ Taip Nuostatų pavadinimas ("Устава дворовъ нашихъ у Великом князстве Литовскомъ, такъ у Виленскомъ, какъ у Троцькомъ повете, яко ся державцы и владѣнники заховати мають") išverstas Lietuvos TSR istorijos šaltinių pirmame tome. Žr.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1959. T. 1. (toliau – LIŠ). P. 106–108. Čia publikuojamos Nuostatų ištraukos. Dokumentas verstas iš Акты, относящяся к исторіи Западной Россіи, собранныя и изданныя Археграфическою комиссіею. СПб., 1848. Т. 2. N. 159. (toliau – АЗР. Т. 2. N. 159.) С. 195–199. К. Jablonskis *державца* vertė *viršininkas, о урядник – prievaisdas*. žr.: Jablonskis K. Istorija jos šaltiniai. V., 1979 (toliau – Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai). P. 194. Šiame darbe naudosimės *laikytojo* ir *urėdo* terminais; taip pat, siekiant išvengti painiavos nevienareikšmiškame įvairių autorių aktų kalbos interpretavime, naudosimės tik kai kuriais lietuviškais atitikmenimis, šalia jų paliekant originalo terminus.

⁶ АЗР. Т. 2. N. 159; Архив юго-западной Россіи, издаваемый Временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералгубернаторе. Часть шестая. Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ и XVI–XVIII вѣка (1498–1795). Киев, 1876. Т. 1. (toliau – Арх. Ю-ЗР). С. 11–17.

originalu, bent jau, naudodami kaip šaltinį, nepatikslina, kad tai nuorašas; o nuorašą, išspausdintą Pietvakarių Rusijos archyve (vadinsime jį pirmuoju ir žymėsime raide P), klaidingai laiko naujai išleistais 1542 m. Nuostatais. Tiesa, kai kurie tyrinėtojai, pastebėję visišką jų tapatumą, bandė paaiškinti šį faktą. Pavyzdžiui, V. Pičeta, nuodugniai palyginęs 1529 m. ir 1547 m. nuostatus, stebėjosi, kam reikėjo antrą kart išleisti 1529 m. Nuostatus, prieš pat pasirodant 1547 m. instrukcijai⁷. O vėliau, nurodydamas 1529 m. Nuostatų publikaciją Pietvakarių Rusijos archyve, jis jau bando atsakyti į šį klausimą, teigdamas, kad jie turbūt "nebuvo pakankamai vykdomi, nes didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas 1542 m. paskelbė juos pakartotinai ir tuo tarpu be jokių pakeitimų"⁸. Šis faktas rodo, kaip rizikinga tyrinėtoji aptarti šaltinį, nuodugniai jo paleografiškai ir tekstologiškai neištyrus. Atlikęs šį darbą, V. Pičeta, žinoma, būtų pastebėjęs, kad tai to paties dokumento nuorašai, tik skirtingu laiku nurašyti ir tikriausiai ne iš vieno protografo. Stebina ir autoriaus "nuoroda" į Žygimantą Augustą, kuris 1542 m. vargu ar galėjo vienas pats be tėvo skelbti tokius rimtus aktus.

Paleografiniai duomenys ir ypač mūsų atlikta nuorašų tekstologinių skirtumų analizė rodo, kad pirmas nuorašas, surašytas LM "Teismų knygoje" Nr. 6, yra ankstyvesnis. Ši knyga, kaip ir kitos LM knygos, dabar saugoma TSRS centriniame valstybiniame senųjų aktų archyve⁹. Tai XVI a. pabaigos – pirmųjų XVII a. metų "Teismų knygos", apimančios 1528–1547 m. bylas, kopija¹⁰. Šios bylos buvo išnagrinėtos DK maršalkos, Vitebsko vaivados ir Žemaitijos seniūno Motiejaus Vaitiekaičio Jonaičio kartu su šemesnio rango pareigūnais Lietuvos DK ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo pavedimu.

Mūsų aptariamai Nuostatai yra 229 a. p. – 234 a. p. knygos lapuose, cilės tvarka – 291-a byla. Nuostatai, kaip ir visa knyga, rašyti tipišku XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios senosios baltarusių kalbos greitraščiu. Knygoje dokumentas be datos. Mūsų datavimas 1542 m. paremtas visa knygos struktūra ir šalia esančiais dokumentais. Knygoje Nuostatai yra tarp 1542 m. gegužės ir birželio mėnesio aktų. Mūsų nuomone, tai tik ankstyvesnis 1529 m. Nuostatų nuorašas, kuriame

⁷ *Пичета В. И.* Аграрная реформа. С. 99.

⁸ *Пичета В. И.* Белоруссия и Литва XV–XVI вв. М., 1961 (toliau – *Пичета В. И.* Белоруссия и Литва). С. 153–154.

⁹ Центральный Государственный архив Древних актов (toliau – ЦГАДА). Ф 389. Ед. хр. 225.

¹⁰ Ten pat.

daug nukrypimų nuo originalo ir net aiškių klaidų. Mums, tekstologiškai palyginus jį su minėtu tekstu, išspausdintu Pietvakarių Rusijos archyve¹¹, paaiškėjo, kad tai būtent šios "knygos" Nuostatų kopija. Žinoma, skirtybių yra ir ne taip jau mažai, bet jos atsirado dėl nepakankamai kruopštaus parengėjų darbo ir dėl sąmoningo jų teksto "tobulinimo" pagal ano meto rusų kalbos normas. Pavyzdžiui, beveik visur vietoje originalo raidės **ы** po šnypščiamųjų **ж, ч, ш, щ** "Pietvakarių Rusijos archyvo" pirmame tome **и** (*нашыхъ – нашихъ, жыта – жыта, речи – речу* ir t. t.). Norminant kalbą, atsirado ir kai kurių kitų žodžių "taisymų" – *бочокъ – бочекъ, быти – быть* ir pan. Taip pat pasitaiko neteisingas žodžių jungimas arba skyrimas su priešdėliais ir kt., pavyzdžiui: reikia rašyti *напервей* rašoma *на первей, за тымь* rašoma *затымь*, vietoj *невеяное* – *не веяное* ir pan. Yra ir didesnių klaidų arba netikslumų, kuriuos galima būtų laikyti ir skirtybėmis, pavyzdžiui: *всих* – *всимъ, год дано* – *оддано, бы то* – *абы то* ir pan. Tačiau tai yra tik transkribavimo klaidos, o nuorašas visgi vienas ir tas pats.

Kodėl 1542 metais 1529 m. Nuostatų nuorašas atsidūrė būtent maršalkos teismo knygoje? Mūsų nuomone, Nuostatų normomis galėjo naudotis teisėjai, sprenddami kai kuriuos klausimus, susijusius su DK ūkiu ir valstybiniais valstiečiais.

Dviejų 1529 m. Nuostatų nuorašų skirtybių (variantų) analizė yra įdomi pati savaime, o svarbiausia tai, kad ji labiausiai padeda nustatyti nuorašų santykius su originalu, jų santykinį autentiškumą. Skirtybių analizė patvirtina daugelio autorių¹², studijavusių panašių paminklų tekstologiją, išvadas, kad raštininkai, iš pirmo žvilgsnio akiai kopijavę protografus, nuo kurių nurašinėjo, visgi nemanė esą visiškai pirminių tekstų suvaržyti – juos "redagavo", pildė, trumpino, keitė rašybą. Čia nagrinėjami "Nuostatai" tai akivaizdžiai patvirtina.

Rašybos skirtumai ypač gerai parodo priebalsių kietėjimą antrame nuoraše, pavyzdžiui, veiksmožodžių trečio asmens galūnėje: *будеть* – *будет* (260)¹³, *зостанеть* – *зостанет* (78), *мають* – *мают* (95) ir t. t. Iš šių pavyzdžių matyti, kad dažniausiai, nors ir ne visada, antrame nuoraše vietoje **ь** rašoma **ъ**. Antrame nuoraše beveik dėsningai po

¹¹ Арх. Ю-ЗР. Ч. 6. Т. 1. С. 11–17.

¹² Лихачев Д. С. Текстология. М.-Л., 1962; Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. М., 1976; Lazutka S., Gudavičius E. Pirmas Lietuvos Statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė. V., 1983. P. 225–298.

¹³ Čia ir toliau skliaustuose žymimas teksto skirtybių numeris (žr. Priedą).

šnypčiamųjų priebalsių vietoje ы rašoma и, pavyzdžiui: *иных* – *иньших* (325), *капъцизы* – *капъцизны* (389), *нашы* – *наши* (194) ir t. t. Kietinamasis ženklas antrame nuoraše apskritai vartojamas gerokai dažniau ir dažniau rašomas eilutėje, o ne trumpinamas iškeltiniu priebalsiu, kaip tai daro pirmo nuorašo autorius. Senojo baltarusių rašto istorijos atžvilgiu¹⁴ pateikti faktai liudytų pirmo nuorašo senumą ir vėlyvesnę, apie XVI a. pabaigą, antrojo nuorašo kilmę. Tačiau galima rasti ir priešingų pavyzdžių, tiesa, jų vienetai, pavyzdžiui, *альбо* – *або* (328). Žinoma, kad polonizmas *альбо* senajame baltarusių rašte atsirado vėliau.

Vis dėlto įtikinamiausias argumentas, siekiant įrodyti, kad antras nuorašas yra vėlyvesnis ir "redaguotas", o pirmasis – archaiškesnis, yra tekstologiniai variantai, pavyzdžiui: *а к тому што въжнете – тежъ, што ужънуть* (88–88, 89), *По всимъ подданымъ нашымъ – Такъже вси подданыи н(а)ши* (234–234), *повинень – повинъни* (267), *будеть – будутъ* (268), *маеть подданыи вини, которыи зостанеть – подданыи н(а)ишь, которыи винень зостанеть, маеть* (364–364), *врядники, дей, державцы выведеть – врядныкъ державъчынъ выедеть, тогда* (365–365, 366), *рецы – руже* (399). Visi šie tekstologiniai variantai ir kiti, mažiau svarbūs, rodo antro nuorašo autoriaus kryptingą "redakcinę" veiklą. Dauguma jo variantų (267, 268 ir kt.) yra gramatiniai, stiliaus pataisymai, veiksnio ir tarinio, giminės bei skaičiaus suderinimai. O kai kurie jų (365–365) keičia ir patį teksto turinį: iš sunkiai suprantamo pirmame nuoraše daro visiškai aiškų ir logišką antrame.

Kai kurie "redakciniai" autoriaus pataisymai antrame nuoraše yra ypač svarbūs, jie ištaiso ir pašalina nesuprantamas ir tiesiog beprasmiškas vietas pirmajame tekste, pavyzdžiui: *подстаростему городничому – по-старому, городничому [отдавано] быти* (225–225), *По всимъ подданымъ нашымъ – Такъже вси подданыи н(а)ши* (234–234), *на боцѣ путницы – або на боцѣ пшеницы* (259), *осаженого – осадного* (264).

Iš šios grupės skirtybių matyti, kad pirmoje jų (225–225) tik antro nuorašo variantas *по-старому* vietoj šiuo konkrečiu atveju beprasmiško *подстаростему* daro Nuostatų 14-ą straipsnį logišką ir aiškų antrame variante (234–234), antras nuorašas tiksliau perteikia teks-

¹⁴ Лазутка С. А. О некоторых особенностях графики и орфографии рукописей I-го Литовского Статута // Научные труды высших учебных заведений Литовской ССР. История. 1973. XIII (I). С. 75.

to prasmę; trečiame (259) variante kalbama būtent apie statinę kviečių (*пшеницы*), kurią reikės duoti, o ne apie kažkokią statinę *путницы*, t. y. neegzistuojančio šioje kalboje žodžio; ir pagaliau ketvirtame (264) variante nustatomas nuomos mokestis (*осаждного*), o ne *осажженого* – išvertus "pasodinta (į kalėjimą)".

Dar svarbesni ir įdomesni tekstologiniai papildymai antrame nuoraše, o greičiausia čia atkurtos vietos, kurias buvo praleidęs pirmo nuorašo autorius dėl savo nerūpestingumo. Tačiau galbūt šių vietų nebuvo ir originale. Iš tokių papildymų pateiksime keletą: "...огородные" (135), "...тогда" (166), "...А от Св(е)т(о)т(о) Шылуна" (248). Visi šie variantai suteikia Nuostatams daugiau logiškumo ir aiškumo.

Į akis krenta kai kurie ryškūs antro nuorašo polonizmai ir lotynizmai, pavyzdžiui: lotyniška raidė *c* vietoj kirilicos *к* žodyje *сочити* (286), lenkiškas žodis *зналезены* vietoj *найдены* (545) ir kt.

Žinoma, ir antrame nuoraše yra keletas posakių ir net praleistų vietų, kurios kalba pirmojo naudai, tačiau tokių vietų gerokai mažiau, lyginant su išvardytomis. Taigi galima teigti, kad antras nuorašas yra vėlesnis ir priklauso XVI a. viduriui arba net pabaigai. Kaip jau minėta, pirmas nuorašas daugumos autorių datuojamas 1542 m. Mūsų atlikta paleografinė ir tekstologinė jo analizė visiškai patvirtina šį datavimą.

3. 1529 m. Nuostatai kaip LDK valstiečių istorijos šaltinis

Kaip jau minėta, 1529 m. Nuostatai yra svarbus DK dvarų valstiečių klasifikacijos, jų prievolių bei DK dvarų pareigūnų funkcijų šaltinis. Tačiau nereikia pamiršti, kad 1529 m. Nuostatai buvo skirti tik DK dvarų ūkio pajamingumui kelti, duodant nurodymus dvarų laikytojams bei urėdams, ir apie valstiečius čia kalbama tiek, kiek jie savo darbu ir duoklėmis teikė naudos dvarui.

Istoriografijoje randama įvairių valstiečių skirstymo kategorijomis būdų. Iki šiol egzistuoja nuomonių įvairovė dėl to, ar 1529 m. Nuostatuose ir kituose to meto šaltiniuose (taip pat ir Pirmajame Lietuvos Statute)¹⁵ yra bendras terminas valstiečiams pavadinti.

¹⁵ Статут Великого Княжества Литовского 1529 года / под ред. К. И. Яблонска. Минск, 1960 (toliau – СВКЛ), ураб жо XI skyrius; *Гудавичюс Э., Лазутка С.* Процесс закрепощения крестьянства Литвы и его отражение в I Литовском Статуте 1529 г. // История СССР. N. 3. 1970. Май-июнь (toliau – *Гудавичюс Э., Лазутка С.* Процесс закрепощения крестьянства Литвы). С. 79–95; *Gudavičius E.* Valstiečiams pavadinti vartojami terminai I Lietuvos Statute // Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo

1529 m. Nuostatuose minimi valdiniai – *подданыи* (str. 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 34, 36)¹⁶, *ѣмонѣс – люди* (str. 1, 14, 20, 23, 38), *ѣмогынас – мужикъ* (str. 25, 29)¹⁷, *ѣмонѣс тяглаи – люди тяглыи* (str. 14), *nelaisvoji šeimyna – чедядь неволная* (str. 3, 32), *nelaisvieji – неволники* (str. 3), *moteriskė – жонка* (str. 8)¹⁸, *kelio bajorai – боярове путныи* (str. 15)¹⁹, *eiguliai – осочники* (str. 15), *ѣvejai – рыболовы* (str. 15), *drevininkai – бортники* (str. 15), *kalviai – ковали* (str. 15), *arklininkas – конюшыи* (str. 31).

Šie terminai apima tiek nelaisvuosius, tiek "laisvuosius" valstiečius ("laisvę" suprantant kaip valdinystę, nepriklausymą nelaisvajai šeimynai), tarnus ir specialiąsias tarnybas. Beje, tikėtina, kad 1529 m. Nuostatai kalba ne tik apie anksčiau išvardytas, bet ir apie daugelį kitų, to meto dokumentuose randamų, specialiųjų tarnybų, mat Nuostatų 15 straipsnyje sakoma: "Žvejai, drevininkai, kalviai ir kiti mūsų dvarų valdiniai". Apie tai užsimena ir M. Liubavskis²⁰.

Dažniausia minima labai plati sąvoka – "valdiniai", apskritai galinti apimti ne tik valstiečius, bet ir privilegijuotus bajorus. Kaip aiškėja iš Nuostatų, šiuo atveju terminas *valdiniai* taikomas pagrindinei valstiečių masei, išskyrus nelaisvąją šeimyną.

3. 1. Nelaisvoji šeimyna

Nelaisviesiems šeimynykščiams žymėti 1529 m. Nuostatuose vartojami trys terminai. Be pačios *nelaisvosios šeimos* (*челядь неволная*), kaip nelaisvųjų šeimynykščių visumos (str. 3, 32), minimi *nelaisvieji* (*неволники* – str. 3) bei *moteriskės* (*жонки* – str. 8). Jei *moteriskė*

Darbai, Istorija. 1971. XII (toliau – Gudavičius E. Valstiečiams pavadinti vartojami terminai I Lietuvos Statute). P. 119–125.

¹⁶ Žr.: Priedas. Str. 11–13. Nuoraše str. nenumėruoti, tik kiekvienas jų prasideda atskira pabraipa, mūsų pažymėta eilės numeriu; antrajame nuoraše (AŽP. T. 2. N. 159.) numeracija kiek kitokia, atitinkamai – 10–12 str. Čia ir toliau skliaustuose nurodomi Nuostatų straipsniai, pateikti mūsų Priede.

¹⁷ *Мужик* versti *ѣмогынас* siūlo E. Gudavičius. Žr.: Gudavičius E. Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodžius *мужик* ir *жонка* // Lietuvos istorijos metraštis, 1983 metai. V., 1984 (toliau – Gudavičius E. Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodžius *мужик* ir *жонка*). P. 113–116.

¹⁸ *Жонка* išversta *moteriskė* LIŠ. T. 1. P. 107. E. Gudavičius, kalbėdamas apie laisvąją valstietę, siūlė *жонка* versti į *moterė*. Žr.: Gudavičius E. Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodžius *мужик* ir *жонка*. Tačiau čia kalbama apie nelaisvosios šeimos narę.

¹⁹ LIŠ verčiama *raitininkai*, E. Gudavičius verčia *keliuočiai*. Žr.: LIŠ. T. 1. P. 107; Gudavičius E. Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodžius *мужик* ir *жонка*. Laikysimės artimiausio originalui vertimo.

²⁰ *Любаевский М. К.* ОД. С. 415

čia žymi tiesiog moteriškos giminės nelaisvosios šeimos narę, gaunantią išlaikymą iš dvaro – mėnesinę – ir privalantią kasmet išausti po stuomenį drobės, tai nelaisvieji jau rodo tam tikrą socialinę gradaciją nelaisvosios šeimos viduje.

J. Jurginis teisingai pastebėjo, jog pagal to meto papročius daug reiškė, kas ką maitina, t. y. duoklės davimas dvarui buvo baudžiavinės priklausomybės ženklas, o mėnesinės gavimas iš dvaro reiškė nelaisvės įrodymą²¹. Remiantis šia prielaida, visą nelaisvąją šeimyną reikėtų laikyti viena dvaro žmonių kategorija. Mat pagal 1529 m. Nuostatų 3 straipsnį, mėnesinę gauna visa nelaisvoji šeima, tik "nelaisvajai šeimynai, kuri turi savo prisiartų sklypelių ir bandų (t. y. šėmės ir kilnojamo turto – Aut.), duodama metams pusantros kapos rugių (nekultų – Aut.) senovės papročiu, o kitiems nelaisviesiems, kurie neturi savo apyvokos (čia – tam tikras skirtinis apmatuotas žemės sklypas – Aut.) ir namų, jiems mėnesinės duoti keturis kartus per metus po statinę rugių, tai yra bėralo senų papročiu, ir tas bėralas rudenį, nupjovus rugius, turi būti iškultas, atidėtas į šalį" (str. 3). Matyt, nelaisvųjų šeimynykščių, turinčių žemės sklypus (обыходъ) ir gaunančių tik dalinį išlaikymą, darbas dvare turėjo būti nors kiek normuotas, kad šie galėtų prasimaitinti iš savo sklype išauginamo derliaus. K. Jablonskis teigė, kad toks "belaisvių maitinimo būdas XVI a. pirmoje pusėje buvo labiausiai paplitęs"²².

1529 m. Nuostatuose tiesiogiai mažai kalbama apie nelaisvosios šeimos prievoles. Tik Nuostatų 32 straipsniu DK įsako, kad "kiekvieno dvaro, kuriame yra nelaisvoji šeima, kiekvienas laikytojas laikytų mūsų dvaruose pakankamai gyvulių ir visokių dvaro žagrių, kad nelaisvoji šeima dirbtų dvaro žagrėmis mūsų dvarų arimams padidinti". Iš straipsnio aiškėja, kad nelaisvieji šeimynykščiai įdirba dvaro arimus šalia tiagų.

Sunku tiksliai nustatyti, kuriuos būtent darbus atliko kiekviena valstiečių kategorija. Tikėtina, jog nelaisvieji šeimynykščiai atliko 19 straipsnyje numatytus dvaro statybos bei remonto darbus, taip pat turėjo statyti malūnus bei įrengti tvenkinius, "ypač rudenį, kai kitų darbų nėra". Apie tai kalba ir V. Pičeta²³.

Nelaisvieji šeimynykščiai, matyt, prižiūrėjo ir dvaro gyvulius (str. 31) bei daržus (str. 7).

Jau kalbėta apie tai, kad moteriškos (ЖОЖКУ) privalėjo austi drobę. Šiuo tikslu dvaro laikytojui įsakyta pasirūpinti reikiamu linų kiekiu (str. 8).

²¹ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962 (toliau – Jurginis J. BĮ). P. 155.

²² Jablonskis K. XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje // Istorija ir jos šaltiniai. P. 46–47.

²³ Пичета В. И. Белоруссия и Литва. С. 161–162.

Taigi iš 1529 m. Nuostatuose užfiksuotų nelaisvosios šeimos prievolių nepastebima aiškaus jos narių skirstymo kategorijomis pačios nelaisvosios šeimos viduje. Skirtingas maitinimas visgi leidžia kalbėti apie dvi socialine padėtimi besiskiriančias nelaisvosios šeimos dalis.

Manytume, kad šalia 1529 m. Nuostatų, remiantis ir PLS²⁴ bei tyrinėtojų išvadomis²⁵, galime teigti, jog XVI a. pirmosios pusės nelaisvoji šeima – tai labiausiai beteisė valstiečių kategorija. Į 1529 m. Nuostatuose minimas valdinių (*подданный*), žmonių (*люди*) ir žmogyno (*музыкь*) sąvokas ji neįeina.

3. 2. Tiaglai

1529 m. Nuostatų 14 straipsnyje kalbama apie tiaglus siaurąja prasme, arba lažininkus. Mat DK čia nurodo, jog "visi mūsų valdiniai, kurie privalo nuolat eiti tarnybą, tai yra žmonės tiaglai, tuos paliekame mūsų dvarų darbams, kaip arimams ir pastotėms senų papročių" (str. 14). Taip ši straipsnį suprato ir M. Liubavskis, siūlęs *tiaglo* terminą taikyti tik lažininkams. Beje, tiaglo apibrėžimą M. Liubavskis suformulavo, remdamasis kaip tik 1529 m. Nuostatais²⁶. Jam pritarė ir V. Pičeta, tvirtindamas, kad *tiaglo* terminas susidarė tik XVI a. pirmame ketvirtyje²⁷.

Kad terminas *tiaglas* siaurąja prasme reiškia lažininką, sutinka ir J. Jurginis²⁸, E. Gudavičius. Tačiau pastarasis teigia, kad "tai plati sąvoka, reiškianti tiek priklausomybę nuo dvaro, tiek ir tos priklausomybės būtiniausias išdavą – atliekamą lažą"²⁹.

Kaip matyti iš 1529 m. Nuostatų 14 straipsnio, pagrindinė tiaglų prievolė – darbas dvare. Daugiausia dirbama nuo pavasario, pradedant vasarojaus sėja iki derliaus nuėmimo vėlai rudenį, baigiant Sv. Simonu ir Judu. Per žiemą tik dalis tiaglų paliekama darbui dvare, o visi kiti turi atsipirkti nuo lažo. LIŠ šis mokestis – *ocada* – verčiamas – cīn-šu³⁰. Tačiau J. Jurginio teigimu, XVI a. cīnšo arba cūšės pinigai bu-

²⁴ СВКЛ. Стр. V. 8 [7], V. 15 [14], XI. 2 [1], XI. 3 [2], XI. 4 [3], XI. 5 [4], XI. 6 [5], XI. 7 [6], XI. 9 [8], XI. 10 [9], XI. 11 [10], XI. 12 [11], XI. 13 [12], XII. 6, XII. 7, XIII. 1.

²⁵ *Гудавичюс Э. Лазутка С. Процесс закрепощения крестьянства Литвы. С. 90–94; Любавский М. К. ОД. С. 313–315; Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. 1. (toliau – Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство). С. 197; Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. P. 15–50; Jurginis J. ВĮ. P. 128–159; ЦГАДА. Ф. 389. Ед. хр. 225. N. 10, 41, 43, 81, 82, 97, 122, 363.*

²⁶ *Любавский М. К. ОД. С. 315.*

²⁷ *Пичета В. И. Аграрная реформа. С. 154.*

²⁸ *Jurginis J. ВĮ. P. 239–249.*

²⁹ *Gudavičius E. Valstiečiams pavadinti vartojami terminai I Lietuvos Statute. P. 122.*

³⁰ *LIŠ. Т. 1. P. 107.*

vo skiriami nuo lažpinigių, dokumentuose vadinamų *osada*. *Osada* XVI a. "reiškė atsipirkimą nuo lažo", činšu "buvo vadinami pinigai, imami už tuščios šėmės naudojimą greta sayo sodybinės, už kurią buvo duodama dėkla, einamas lažas ...". "Činčas tada reiškė nuomą, nuompinigių"³¹.

Tačiau pagal 1529 m. Nuostatus nuo lažo atsiperkama natūraline duokle, mat "kiekvieno mūsų osadinio kiemo valdinys privalės duoti mums arba statinę kviečių arba kiaulę; jei mūsų nebus, tai laikytojai, pardavę privalės pinigus atiduoti į mūsų išdą" (str. 14).

Svarbu, kad tame straipsnyje ta pati žmonių kategorija įvardijama trimis sinonimiškai vartojamais terminais: *valdiniai*, *šmonės tiaglai*, *šmonės*. Kadangi *šmonių tiagly* terminas randamas tik tame straipsnyje, toks jo vartojimas šalia *valdinių* ir *šmonių* leidžia manyti, kad ir kituose straipsniuose, kur minimi *valdiniai* arba *šmonės*, gali būti kalbama ir apie tiaglus (lažininkus).

Tai pirmiausia pasakytina apie 36 straipsnį, pagal kurį valdiniai su savo vežimais turi pagal eilę atlikti pastočių prievolę, griežtai draudžiama nuo jos atsipirkti. Jau iš 14 straipsnio žinome, kad pastočių prievolę atliko tiaglai – lažininkai. Šiai prievolei atlikti valsčius buvo dalijamas į *savaites*. Kiekviena valsčiaus dalis turėjo pristatyti į nustatytą vietą ir savaitę ten laikyti paruoštus vežimus, laukiant DK arba jo pasiuntinių³². Panašiai pastočių atlikimo tvarką apibūdino ir F. Leontovičius, pridurdamas, kad pastotės gali būti ruošiamos ir ginkluotei pervežti³³.

3. 3. Didžiojo kunigaikščio dvarų valstiečių duoklės

1529 m. Nuostatais DK pirmiausia siekė pakelti savo dvarų pajamingumą, todėl visas galimas rinkliavas stengėsi paversti mokesčiais.

Keletas gretimų Nuostatų straipsnių – 10, 11, 12, 13 – gana detalai apibrėžia valdinių duokles dvarui ir rodo norą paversti jas pinigais. Duokliniai rugiai ir avižos, tai yra dėkla, iš valdinių turi būti surenkama apie Šv. Simoną ir Judą (str. 10). Duoklinės vištos ir kiaušiniai, kurie yra prie dėklų, duodami apsilankius DK, o kai jo nėra, valdiniai už tai turi mokėti pinigus, t. y. už dešimt kiaušinių ir vieną vištą – vieną grašį (str. 11). Už dėklinį šieną valdiniai kasmet turės mokėti pinigais, t. y. už vežimą šieno po tris grašius (anksčiau tai buvo natūrinė rinkliava). Jie, kaip ir seniau, privalo mokėti priedėklinius,

³¹ Jurginis J. ВІ. Р. 280–281.

³² Любавский М. К. ОД. С. 472–473.

³³ Леонтович Ф. И. Крестьянский двор в Литовско-Русском государстве. СПб., 1897 (toliau – Леонтович Ф. И. Крестьянский двор). С. 250–251.

pentininius ir malkinius pinigų (str. 12)³⁴. Visos šios prievolės trumpai gali būti apibūdintos kaip dėkla – t. y. rinkliava nuo visų valstiečio ūkyje sukuriamų produktų, išskyrus gyvulius. Anksčiau buvusi natūrinė duoklė, pagal 1529 m. Nuostatus dėkla, išskyrus rugius ir avižas tapo pinigine rinkliava.

1529 m. Nuostatų 13 straipsniu DK įsako laikytojams "mezliavas, kurios kasmet iš mūsų valdinių priklauso, kad laikytojai mūsų imtų pinigais, tai yra už telyčią – trisdešimt grašių, už meitelį – dvidešimt grašių, už aviną – keturis grašius, už vištą ir dešimt kiaušinių – vieną grašį" (str. 13). Taigi ir mezliava – rinkliava nuo valstiečių gyvulių prieaugio – paverčiama piniginiu mokesčiu.

Specialiai domėjęsis šios rūšies duokle M. Dovnar-Zapolskis teigia, kad dėklą sudarė mokesčiai natūra įvairiais grūdais ir šienais³⁵. Taigi autorius prieštarauja M. Liubavskui ir F. Leontovičiui, kurie dėklai priskyrė daugelį žemės ūkio produktų. F. Leontovičius, šalia jau minėtų, dėklai priskiria ir pašarinę žolę (*Дякла пентиничные, пенязи понтичские, пентинику*)³⁶, linus, kanapes, apynius, malkas, o taip pat duoną, kruopas, sūrį, sviestą, riešutus, naminius paukščius ir kiaušinius³⁷. Šios duoklės atsispindi ir kituose šaltiniuose³⁸.

Mezliavos sudėtis aiškesnė. Ji visiškai atsispindi minėtame 1529 m. Nuostatų 13 straipsnyje. V. Pičeta paprieštaravo F. Leontovičiui, kad, plečiant dėklą naminiams paukščiais ir kiaušiniams, tuo pačiu susiaurinama mezliava³⁹. Tačiau juk F. Leontovičius teigė, kad kai kurie tie patys produktai buvo imami ir mezliavai, ir dėklai (F. Leontovičius net darė klaidingą išvadą apie mezliavos kilmę iš dėklos)⁴⁰. Nesunku suprasti, kad ginčijamasi, siekiant išsiaiškinti, kodėl naminiai paukščiai bei kiaušiniai ir 1529 m. Nuostatuose minimi tiek prie mezliavos, tiek prie dėklos (str. 11 ir 13). Beje, šioje vietoje skiriasi ir 1529 m. Nuostatų nuorašų tekstai: P nuoraše, kuris, kaip nustatėme, yra archaiškesnis, sakoma: "теж, што про дякле сум (ь) даныи куры а яйца". Jo tekste, paskelbtame "Pietvakarių Rusijos archyve", parengėjai iš dėklos padarė *prodėklą* ("продякле..."). Kaip jau minėta, mūsų

³⁴ Čia reikia pridėti, kad tik Žygimantas Senasis įvedė taisyklę imti pinigais šieno, pentininių ir malkų dėklas, kurias buvo nepatogu pervežti. Žr.: *Любавский М. К.* ОД. С. 317.

³⁵ *Довнар-Запольский М. В.* Государственное хозяйство. С. 230–231.

³⁶ К. Jablonskis mini pentininkus pinigais, imamus po grašį nuo kirvio (vienas kirvis nuo dūmo, kiemo) iš tų, kurie greitai neišėina statyti tiltų. Žr.: *Jablonskis K.* Istorija ir jos šaltiniai. P. 88.

³⁷ *Леонтович Ф. И.* Крестьянский двор. С. 313–315.

³⁸ Арх. Ю-ЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 217, 278; Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Вильно, 1865–1915. Т. XIII. С. 339; 378; Т. XIV. С. 12, 14, 153, 187, 195, 212, 295, 315, 378, 391, 466.

³⁹ *Пичета В. И.* Аграрная реформа. С. 157.

⁴⁰ *Леонтович Ф. И.* Крестьянский двор. С. 318.

naudojamame vėlesniame A nuorašo tekste skaitome: "што при дяклах сун дажныи куры а яѣца".

M. Dovnar-Zapolskis smulkias rinkliavas prie dėklos DK atvykimo atveju vertina kaip atskirą duoklę ir vadina ją *prodėkla* (*продякло*)⁴¹. Šis požiūris, mūsų manymu, bene artimiausias tiesiai.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad literatūroje nėra vieningos nuomonės ir vertinant mezliavos paskirtį. V. Pičeta, nesutikdamas su M. Liubavskiu, supratusių mezliavą kaip šventinį aukojimą, dovaną DK⁴², pritaria M. Dovnar-Zapolskiui, kad, laikui bėgant, stacija DK-iui iš ekstraordinarinės tapo pastovia prievole, kurią vėliau imta vadinti mezliava⁴³. Jis priduria, kad stacija virto mezliava (pastovia rinkliava) Žygmanto Senojo laikais didinant DK dvarų pajamas⁴⁴.

Pagal 1529 m. Nuostatus tiek dėklą bei prodėklą, tiek mezliavą davė *valdiniai*. Kaip jau minėjome, ši sąvoka apima ne vieną "laisvųjų" valstiečių kategoriją. Taip pat nustatėme, kad šiuo terminu gali būti žymimi tiaglai siaurąja prasme, arba lažininkai. Jie, matyt, galėjo atlikti ir šias prievoles. Juo labiau kad ir M. Liubavskis teigia, jog dėkla buvo pagrindinė tiaglų duoklė, taikoma beveik visose LDK srityse. Tačiau ji tebuvo papildoma tiaglų prievolė, o ne tiaglinės (lažinės) tarnybos požymis. Dėklą davė ir žmonės ne tiaglai arba atleisti nuo tiaglinės tarnybos. Taigi galima manyti, kad buvo žmonės tiaglai, nemokėję dėklos, ir dėkliniai žmonės, netarnavę tiaglinės (lažinės) tarnybos⁴⁵.

3. 4. Kiti didžiojo kunigaikščio valstiečių tarnybų atstovai

1529 m. Nuostatai taip pat rodo, kad DK dvaruose buvo ir kiti baudžiauninkai (duoklininkai ar dėklininkai) – ne lažininkai ir ne specialiųjų tarnybų žmonės, kurie ir davė dėklą bei mezliavą. 1529 m. Nuostatai neturi jiems atskiro termino. Tikėtina, kad juos, kaip ir tiaglus – lažininkus, apima Nuostatuose randami *valdinių, žmonių, žmogynų* (*мужики*) terminai.

Šiems duokliniams žmonėms nuo specialiųjų tarnybų valstiečių atskirti suteikia pagrindą Nuostatų 15 straipsnis, kuriuo tarnai ir specialiųjų tarnybų žmonės, išvardijus jų prievoles, atleidžiami nuo tiaglinės (lažinės) tarnybos ir kitų prievolių. Manome, kad šios kitos prievolės ir apima mūsų aptartąsias. Mat 15 straipsnis numato, jog "kelio bajo-

⁴¹ *Довнар-Запольский М. В.* Государственное хозяйство. С. 121.

⁴² *Любавский М. К.* ОД. С. 476.

⁴³ *Довнар-Запольский М. В.* Государственное хозяйство. С. 110.

⁴⁴ *Пичета В. И.* Аграрная реформа. С. 158–159.

⁴⁵ *Любавский М. К.* ОД. С. 317–319; Русская историческая библиотека. Т. 27. Литовская Метрика. Книги записей. СПб., 1910 (тома – ЛМз). N. IX. Л. 48, 49.

rai ir eiguliai, kurie iš seno privalo tarnauti karo tarnybą, šienauti taip pat ir žvejai, drevininkai, kalviai ir kiti mūsų dvarų valdiniai, kurie netarnauja tiaglinės (lažo – Aut.) tarnybos, tie privalės dvylika dienų per metus tarnauti, eidami į talką į mūsų dvarus, tai yra: tris dienas pūdymui arti, tris dienas rugiams, tris dienas pjautuvu rugius pjauti ir tris dienas vasarojų, o šienauti kaip seniau, kurie nuo kitų patarnavimų turi būti laisvi. Tačiau kasmet turės mokėti Švento Martyno dienai į mūsų išdą osadinių pinigų po kapą grašių, bet ir iš tų valdinių mūsų, būtent eigulių, žvejų, kalvių, reikia palikti po kelias tarnybas dvaro reikalams ...” (str. 15).

Kaip matome, čia minimi valstiečiai dar skyla į dvi grupes. Kelio bajorai ir eiguliai atlieka karinę tarnybą. M. Liubavskis tarnus kildina iš pasiturinčių tiaglinių ar kitų tarnybų⁴⁶. O tai, kad jie, kaip ir kiti valstiečiai, turi šienauti DK naudai, skiria juos nuo bajorų – slėktų, taip pat atliekančių karinę tarnybą⁴⁷.

1529 m. Nuostatų 15 straipsnis kalba apie skaitlingiausią tarnų dalį – kelio bajorus. Jie atliko pasiuntinių tarnybą (vežiojo įvairius raštus ir kt.), vykdydami įvairių DK pareigūnų pavedimus⁴⁸.

15 straipsnyje taip pat minimi žvejai, drevininkai, kalviai, atstovaujantys vadinamąsias specialiąsias valstiečių tarnybas. Tikėtina, kad čia jos paimitos tik kaip daugelio panašių nesuminėtų tarnybų pavyzdys. 31 straipsnis mini *arklininką* (конюшый). Mat XVI a. dokumentuose labai įvairių valstiečių tarnybų atstovų: *žirgų šerikus* (конокормцы), kurie augina savo namuose žirgus DK kariuomenei⁴⁹, *sodininkus* (садовники), *šunininkus* (псарцы), *sakalininkus* (сокольникови), *šaulius* (стрелцы), dalyvavusius medžioklėse, *arklininkus* (машталеры)⁵⁰, *kiaunininkus* (куничники, куничный человек), *druskininkus* (соляники), *alaus gamintojus* (пивоварцы)⁵¹ ir daugelį kitų. Kai kurių iš jų, pavyzdžiui, *хоревцы* istorikai net iki šiol nėra apibūdinę.

Kaip matome iš Nuostatų 15 straipsnio, specialiųjų tarnybų valstiečiai šalia savo verslo ar amato arba jį pakeičiančių osadinių pinigų, taip pat kaip ir tarnai, šienauja DK naudai. Šioms dviem valstiečių kategorijoms bendra ir tai, kad 1529 m. Nuostatais, šalia kitų prievolių, joms įvedamos ir talkos.

⁴⁶ Любавский М. К. ОД. С. 343–348.

⁴⁷ ЛМз. N. VI. Л. 10, 11; N. XII. Л. 101; АЗР. Т. 2. N. 69, 161.

⁴⁸ Любавский М. К. ОД. С. 348.

⁴⁹ Jurginis J. ВĮ. P. 242.

⁵⁰ ЛМз. N. XII. Л. 162 об.; N. XXIV. Л. 117 об., 118; N. XXV. Л. 183; N. XXXI. Л. 19 об.; N. XXXVIII. Л. 457 об. // Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство. С. 233–234.

⁵¹ ЦГАДА Ф. 389. Ед. хр. 225. N. 197, 228, 300, 398, 404, 407, 415; Любавский М. К. ОД. Приложение П.

Kad tiek kelio tarnams, tiek specialiųjų tarnybų valstiečiams žymėti vartojamas *valdinių* terminas, abejoti netenka. Be to, tame pačiame 15 straipsnyje jie vadinami ir *žmonėmis*.

Tai, kad čia minimų specialiųjų tarnybų valstiečiai yra baudžiauninkai (arba tiaglai plačiaja prasme), abejonių nekelia. Tai, remdamasis XVI a. pirmos pusės aktais, patvirtina ir M. Dovnar-Zapolskis, teigdamas, kad visos valstiečių kategorijos, neatliekančios karinės tarnybos, yra tiaglai plačiaja prasme⁵².

Kaip matyti iš 1529 m. Nuostatų, ne visi kelio bajorai bei eiguliai atlieka savo tarnybą. Dalis jų, kaip ir specialiųjų tarnybų žmonės, atsiperka osadiniais pinigais. Mat XVI a. pirmame ketvirtyje tarnai (ypač kelio) nustojo savo reikšmės, nes jų skaičius išaugo ir pralenkė administracinės bei teismo sistemos poreikius. Kelio tarnai tik pagal tradiciją išlaikė savo pavadinimą, prievoles⁵³ ir kiek privilegijuotą padėtį.

Sunku pasakyti, ar visoms čia minėtoms baudžiauninkų kategorijoms, ar tik tiaglams buvo taikomas 1529 m. Nuostatų 29 straipsnis, pagal kurį žmogynas, laikytojo arba urėdo lieptas, neišėjęs į darbą vieną dieną ar buvęs nepaklusnus, turi būti baudžiamas nedidoku grobiumu, ne daugiau kaip avino; o jei dar atkakliau neklausys laikytojo įsakymo, kaip užsispyrėlis turi būti nubaustas bizūnu, o ne pinigų bauda. J. Jurginio liudijimu, "iki 1529 m. dvarų Nuostatų paskelbimo neaptinkama kokių nors lažo darbų normavimo arba sankcijų už jų nevykdymą pėdsakų"⁵⁴. Kita vertus, tiek šiuo, tiek 34 straipsniu, kuriuo pilių prižiūrėtojams draudžiama siųsti teismo pareigūnus į DK iverus, kad pernelyg neapsunkintų valdinių, taip pat 6 straipsniu, kuriuo dalijant valstiečiams rugius atbertinai (вѣ отсопѣ) arba už pinigų, draudžiama imti daugiau kaip pusę grašio arba po vištą už leidimą skolintis grūdus, siekiama rūpintis DK valdiniais kaip darbo jėga. 20 straipsniu laikytojams uždrausta imti DK valstiečius darbams savo dvaruose.

3. 5. Prievolių vienetai

Kalbant apie DK dvarų valstiečius, negalima nepaminėti ir jų prievolių vienetų. 1529 m. Nuostatuose terminas *tarnyba* (служба) pasikartoja tik du kartus – 15 straipsnyje, kur sakoma, kad dvaro poreikiams reikia palikti tik būtiną skaičių eigulių, žvejų, kalvių tarnybų, ir 35 straipsnyje, kur kalbama apie dvaro pareigūnus, skiriamus iš geriausių valstiečių tarnybų. 14 straipsnis kaip prievolių vienetą mini

⁵² Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство. С. 232.

⁵³ Любавский М. К. ОД. С. 349.

⁵⁴ Jurginis J. BĮ. P. 246.

osadinį kiemą (lažininkams atsiperkant nuo darbo dvare). Tai ir visos tiesioginės žinios apie DK valstiečių prievolinius vienetus.

J. Jurginio nuomone, Valakų reformos išvakarėse tarnyba reiškė tam tikrą lažo, dėklos ir kitų smulkesnių darbų ir duoklių kiekį. Be to, tai daugiau dėklinių ir lažinių valstiečių prievolinė institucija, mažai praktikuota arba nepraktikuota tarp valstiečių duoklininkų⁵⁵. V. Pičeta teigia, kad ir specialiųjų tarnybų verslininkai ir amatininkai atliko savo prievoles nuo tarnybos⁵⁶.

Tarnyba to meto dokumentuose vadinamas pats prievolių atlikimas, prievolinių žemdirbių kolektyvas, kolektyvo naudojama žemė ir visa, ką žemdirbys gauna iš prievolinio vieneto⁵⁷. M. Liubavskio nuomone, XVI a. pradžioje buvo artėjama prie tam tikros vidutinės prievolių normos, kuri ir vadinama tarnyba⁵⁸. V. Pičeta, atvirškčiai, pabrėžė valstiečių žemės sklypų, nuo jų atliekamų prievolių nevienodumą bei ryšio tarp valstiečio ūkio pajėgumo ir jo atliekamų prievolių nebuvimą⁵⁹. Sutinkant, kad gana nelygus valstiečių prievolių paskirstymas buvo viena iš agrarinės Žygimanto Augusto reformos priežasčių, mes visgi pritartume M. Liubavskui. Čia svarbus J. Jurginio pastebėjimas, kad reformos išvakarėse į valstiečio ūkio pajėgumą buvo atsižvelgiama, skaitant pajėgesnį kiemą pilna tarnyba, o silpnesnį – dalimi tarnybos⁶⁰.

4. 1529 m. Nuostatai apie didžiojo kunigaikščio dvarų pareigūnus

Tarp 1529 m. Nuostatų minimų DK pareigūnų svarbiausią vietą užima laikytojai (*державцы*), kuriems priklausė tiek ūkinė, tiek teisminė-administracinė valdžia DK dvare.

Dvaro laikytoją mini kone kiekvienas Nuostatų straipsnis. Mat ir patys Nuostatai buvo skirti sustiprinti laikytojų kontrolę ir atsiskaitymą prieš centrinę LDK vyriausybę. 1529 m. Nuostatai mini ir konkrečias tos kontrolės formas bei DK pareigūnus, kurie turėjo ją vykdyti. Visų pirma tai DK raštininkai (str. 21, 33, 37, 38). Jie pagal 21 straipsnį privalo surašyti visas didesnes kaip 50 grašių baudas DK naudai, laikytojui paliekant mažesnes. Raštininkai siunčiami du kartus per metus į DK dvarus ir DK kluonų gėrybių apskaitai (str. 33). Į raštininkų pareigas įeina ir žemės paėmimas iš tų asmenų, kuriems be DK rašto ji būtų savavališkai duota ne tik laikytojų, bet ir vaivadų

⁵⁵ Ten pat. P. 250.

⁵⁶ Пичета В. И. Аграрная реформа. С. 170–173.

⁵⁷ Jurginis J. ВĮ. P. 250.

⁵⁸ Любавский М. К. ОД. С. 439.

⁵⁹ Пичет В. И. Аграрная реформа. С. 160–166.

⁶⁰ Jurginis J. ВĮ. P. 253.

bei seniūnų (str. 37). Pagaliau raštininkai turi surašyti į savo knygas visas DK iš dvaro gaunamas pinigines pajamas ir dalyvauti jas laikytojams perduodant į išdą Šv. Martyno dieną. Šias laikytojų registruojamas DK pajamas sudarė: karčemų pinigai (капчыцызныи пенязи), cīnšiniai (цыншовыи), rinkliųvų (поборныи), kiaunių (куничныи), tuitiniai (мытныи), nuo rugių ir mezliavų pridėti (от жьсть и от мезлєвь прибавеныи), nuo tuščių žemių (от пустовских земель), nuo žmonių atsipirkimų (от осад людей), nuo piniginių baudų (из винь) gaunami pinigai (str. 38).

Karčemų pinigams surinkti buvo siunčiami specialūs dvariškiai (дворане), kurie tą mokėstį, dalyvaujant laikytojui ir raštininkui, iš miestų surinkę, atiduodavo į išdą (str. 38).

Kaip kiekviename DK dvare prižiūrima banda, pirmiausia žirgai, turėjo kontroliuoti DK rūmų pareigūnas – žirgininkas (конюшый дворный). Jis turėjo kasmet rinkti žinias apie bandos pasikeitimus pagal laikytojų vedamus registrus (str. 31).

Labai svarbus 1529 m. Nuostatų 34 straipsnis, kuriuo uždraudžiama DK centrinių pilių Lietuvoje (Vilniaus ir Trakų) prižiūrėtojams – gorodničiams (городничий) siųsti į dvarus savo pareigūnus – diečkus prievolėms, kurias atliko DK dvarai pilims, užtikrinti. Diečkai privalo kreiptis į laikytojus arba jų urėdus ir tik per juos – į DK valstiečius. Taigi buvę ūkiniai DK pareigūnai – dvarų laikytojai iškeliama aukščiau už pilių prižiūrėtojus, kurie administravo piliai "prirašytus" aplinkinius DK dvarus ir valsčius. Iš 10 straipsnio matyti, kad pilių prižiūrėtojams laikytojai turėjo perduoti surinktą iš valstiečių natūrinę dėklą, kurią pardavę turguje gorodničiai privalėjo įnešti pinigus į DK išdą. Pilių prižiūrėtojams buvo atiduodami ir prodėkliniai, pentininiai bei malkiniai pinigai (str. 12).

Kaip jau minėjome, laikytojai ir jų padėjėjai urėdai turėjo organizuoti ir prižiūrėti daugelį nelaisvosios šeimos, lažininkų, specialiųjų tarnybų žmonių bei tarnų atliekamų darbų. Jie turėjo rūpintis, kad būtų atiduota bažnytinė dešimtinė (str. 2), atidėta mėnesinė nelaisvajai šeimynai (str. 3), skolinti valdiniams grūdus atbertinai (str. 1) ar duoti jiems už pinigus (str. 5), aprūpinti nelaisvosios šeimos moteriškes linais (neįvykdžius grėsė 50 grašių bauda nuo kiekvienos moteriškes – str. 8), surinkti ir perduoti į išdą arba pilį dėklą, prodėklą, mezliavą (str. 10, 11, 12, 13), organizuoti lažininkų darbą, paliekant tik būtiną tarnybų skaičių (str. 14), išnuomoti tuščias žemes už pinigus arba medų (str. 16), statyti ir remontuoti dvaro pastatus (str. 19), perduoti į išdą medaus, bebrų, kiaunių duokles (str. 27), prižiūrėti dvaro bandą (str. 31), vesti kluono gėrybių apskaitą (str. 33) ir t. t.

Laikytojui buvo draudžiama imti DK valdinius darbus savo dvaruose (str. 20). Jam taip pat draudžiama atleisti valstiečius nuo pastočių už išpirkas (str. 36). 1529 m. Nuostatais laikytojui buvo įsa-

kyta nedalinti tuščių žemių be DK rašto (str. 37), nes taip pajamos eina ne išdui, o tik laikytojui.

1529 m. Nuostatais buvo bandoma sunormuoti ir laikytojų atlyginimus už tarnybą. Taip trečdalis rugių ir ketvirtadalis vasarojaus derliaus skiriama laikytojui (str. 4), be to, jis gali, kai nėra DK, sunaudoti visus daržo produktus (str. 6). Laikytojui teko ir trečdalis žuvų (str. 17). Tačiau tai dar ne visos laikytojo pajamos. Atskirą jų grupę sudarė teisminės baudos, mokamos pinigais (str. 21, 22, 23, 25).

Kiekvieno DK dvaro laikytojas vadovavo gausiam urėdų (*вradнику*) būriui. 1529 m. Nuostatai, jų neskirdami, kartais mini tiesiog laikytojo urėdus – *вradники* (str. 6, 22, 29, 34, 35, 36), *tarnus* – *служу* (str. 21), tačiau kartais išvardija ir smulkiau. Štai, kalbant apie valstiečių teismines rinkliavas, 22 straipsnyje minimi laikytojo padėjėjai – *tijūnas* (*тивонъ*) bei *vietininkėlis* (*поднамесничокъ*), kurie gali pavaduoti teisme. Apskritai gan dažna formuluotė *laikytojas* arba *urėdas* 1529 m. Nuostatuose rodo, kad urėdai galėjo pavaduoti laikytoją beveik visose jo pareigose.

DK dvarų pareigūnams nustatyti svarbus 35 straipsnis, kuriame išvardyti *užsakytojai* (*заказники*), *seniūnai* (*старцы*), *tijūnai* (*тивунове*), *prievaizdai* (*прывставы*), *keturiasdešimtininkai* (*сорочники*), *kluonininkai* (*зюменнику*), skiriami iš geriausių valstiečių tarnybų. Apie jų pareigas 1529 m. Nuostatai nešneka.

Kaip matyti iš pateiktos medžiagos, 1529 m. Nuostatai didžiausią dėmesį, lyginant su kitais dvarų pareigūnais, dėsningai skiria laikytojams, kurie DK dvaruose buvo ūkinės LDK vyriausybės politikos gana savarankiškai vykdytojai. Kaip tik jų veikla, organizuojant valstybinį ūkį (formaliai jis vis dar buvo laikomas DK), turėjo įgyvendinti centrinės vyriausybės siekimą sutvarkyti ir suintensyvinti DK dvarų ūkį, pritaikant jį prekinio ūkio sąlygoms ir Vakarų Europos rinkos reikalavimams bei padidinant LDK išdo pajamas.

Taigi remiantis mūsų atlikta trumpa dviejų išlikusių 1529 m. Nuostatų nuorašų analize, galima teigti, kad tai tik XVI a. nuorašai: pirmasis parašytas 1542 m., antras – keliais dešimtmečiais vėliau. Originalas dingęs.

Nuostatai, savo tikslais ir turiniu būdami DK instrukcija praktinei valstybinių dvarų laikytojų veiklai, teikia vertingos medžiagos valstybinių valstiečių, kaip vieno gausesnio LDK feodalinės visuomenės luomo, struktūrai, jų socialinei bei ekonominei padėčiai tirti.

Manytume, kad 1529 m. Nuostatų, kaip šaltinio, vertingumas dar padidėtų, juos detalai palyginus su kitais XVI a. pirmos pusės DK-ių Nuostatais bei Valakų reformos dokumentais. Tai suteiktų papildomos medžiagos valstybinių valstiečių įbaudžiavinimo procesui tirti bei parodytų 1529 m. Nuostatų vietą šiame procese.

л. 229 об.

Устава дворовъ нашихъ у Велико¹ князстве² Литовьскомъ, такъ³ у⁴ Виленьскомъ, какъ⁵ у⁶ Троцькомъ⁷ повете⁸, яко ся державцы⁹ и врадовьники¹⁰ заховати¹¹ мають.

1. Напервей¹², державца¹³ дворовъ нашихъ¹⁴ в каждомъ¹⁵ дворе особно доведавшы¹⁶ ся, колько¹⁷ есть⁴ бочокъ жыта¹⁸ потреба¹⁹-на насенье-¹⁹ пришлого²⁰ лета²¹, только²² 23-тыми часы-²³ отложить²⁴ копъ жыта²⁵ на сторону в гумнехъ²⁶ дворовъ²⁷ нашихъ²⁸, а тое жыто²⁹-роздавать людям на весну-²⁹ у-в³⁰ от сои³¹ ку есени³² 33-на насенье-³³, а за кождую копу бочку³⁴ дворную жыта брат(и)³⁵ и³⁶ тымъ жытамъ³⁷ засевати, а каждого³⁸ лета²¹ такъ⁴ жыто у-в³⁰ от сои³⁹ давати⁴⁰.

2. Гумна дворовъ⁴¹ нашихъ всихъ тымъ способомъ мають быти захованы: скоро по жънивехъ⁴², абы десятины костельныи⁴³, где суть⁴⁴, повинъни спольна⁴⁵ абы были отдаваны⁴⁶, потомъ жыто на насенье лета²¹ пришлого²⁰, которое маеть быти в от сопъ давано, на сторону отложить⁴⁷ только⁴⁸ много копъ в личъбу⁴⁹, колько⁵⁰ пашни⁵¹ лета²¹ пришлого²⁰ на насенье жыта⁵²-будеть надобе-⁵².

л. 230

3. Потомъ челяди невольной⁵³ месечыны⁵⁴ маеть⁵⁵ быти в копахъ // на сторону отложона⁵⁶, а другая отмолочо на⁵⁷, которую месечыну⁵⁸ тымъ способомъ⁵⁹ уставуемъ⁶⁰, абы челяди невол(ь)ной, которыи мають приробки⁶¹ 62-свои а бонъды-⁶² по полъторы⁶³ копы жыта на годъ⁶⁴ дано водле⁶⁵ старого⁶⁶ обычая, а тымъ инъшымъ невольникомъ⁶⁷, которыи обыходовъ⁶⁸ и домовъ⁶⁹ своихъ не мають,

¹А. великомъ ²А. князстве ³А. тако ⁴А. !- ⁵А. яко ⁶А. и ⁷А. Троцькомъ ⁸А. поветехъ ⁹А. державцы ¹⁰А. врадники ¹¹А. справовати ¹²А. Напред ¹³А. державцы ¹⁴А. н(а)ших ¹⁵А. каждомъ ¹⁶А. доведавшы ¹⁷А. колко ¹⁸А. ...есть ¹⁹⁻¹⁹А. ку насенью ²⁰А. прышлого ²¹А. году ²²А. толко ²³⁻²³А. того часу ²⁴А. отложить ²⁵А. жыта ²⁶А. гумнехъ ²⁷А. дворовъ ²⁸А. нашихъ ²⁹⁻²⁹А. роздаючи на весну дюдемъ ³⁰А. в ³¹А. отъсып ³²А. осени ³³⁻³³А. !- ³⁴А. бочку ³⁵А. брати ³⁶А. а ³⁷А. жытомъ ³⁸А. кождого ³⁹А. отъсопъ ⁴⁰А. ...Тежъ ⁴¹А. дворовъ ⁴²А. жнивехъ ⁴³А. костельныи ⁴⁴А. сутъ ⁴⁵А. зуполна ⁴⁶А. отъдаваны ⁴⁷А. отложить ⁴⁸А. такъ ⁴⁹А. личъбе ⁵⁰А. яко ⁵¹А. пашня ⁵²⁻⁵²А. потребуеть ⁵³А. невольной ⁵⁴А. месечына ⁵⁵А. ма ⁵⁶А. отложона ⁵⁷А. отъмолочна ⁵⁸А. месечыну ⁵⁹А. способомъ ⁶⁰А. уставляемъ ⁶¹А. приробки ⁶²⁻⁶²А. а бонъды свои ⁶³А. полторы ⁶⁴А. рокъ ⁶⁵А. водле ⁶⁶А. стародавнього ⁶⁷А. невольникомъ ⁶⁸А. обыходу ⁶⁹А. домовъ

тымъ месечына⁷⁰: давати чотыры разы до году по бочце жыта, то естъ невеяное⁷¹ водле⁶⁵ обычая давного, а то⁷² 73-жыто невеяное-⁷³ маеть быти въ⁷⁴ есени⁷⁵ по жниве⁷⁶ на сторону оу молочно⁷⁷.

4. Потомъ того жыта, што зостанеть⁷⁸ копь, отпра-вившы⁷⁹ тыи речы, вышай писаныи, две части на нас и к⁸⁰ пожьт ку⁸¹ нашому⁸² оставямы⁸³ а третяя часть жыта державцамъ⁸⁴ нашимъ⁸⁵ къ⁸⁶ ихъ⁸⁷-пожьт ку и к живностиамъ⁸⁷, 33-а то маеть быти перед писаремъ нашимъ откладыва но-33; 88-а к тому-⁸⁸ што въжнете⁸⁹ ярьмъ⁹⁰, яко овса⁹¹, пше-ници, ячменю⁹², гречыхи, гороху⁹³, ярыцы и инъшыхъ, того скоро по жниве⁹⁴ мають⁹⁵ державцы нашы⁹⁶ намъ на насе-ные и теж ку пожьт ку три части на сторону отложитьти⁹⁷, а собе четвертую⁹⁸ часть ку живности⁹⁹ и пожьт ку⁸¹ ма-ютъ (ь)¹⁰⁰ обернути¹⁰¹.

5. Жыта нашы⁹⁶, которыи¹⁰² в гумнех дворовъ⁴¹ на-шы[х]¹⁰³ зостануть, тыи маютъ (ь)¹⁰⁰ бытъ¹⁰⁴ на весну¹⁰⁵ подданымъ нашимъ¹⁰⁶, або, хто будетъ потребовалъ¹⁰⁷, копами на пенези¹⁰⁸ роздаваны¹⁰⁹ и⁴ на долъгъ¹¹⁰ за слушнымъ¹¹¹ рукоемъство[м]¹¹² заплатити¹¹³, которыи¹⁰² п(е)н(е)зи¹¹⁴ тыи долъжники¹¹⁵ платити будутъ повинъни на светый¹¹⁶ Мартинъ¹¹⁷, а тыи пенези¹⁰⁸ за тыи жыта // державцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ будутъ повинъни¹¹⁹ до скарбу¹²⁰ нашего¹²¹ давати¹²².

л. 230 об.

6. Потомъ¹²³ то уставуемъ, абы державцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ и ихъ врадники¹²⁴ при роздаванью¹²⁵ жыта нашего¹²¹ такъ оу сонного¹²⁶, такъ¹²⁷ тежъ, кгда на пенези¹⁰⁸ будетъ дава-но¹²⁸ жыто, жадныхъ¹²⁹ великихъ поклоновъ отъ подданыхъ¹³⁰ нашихъ¹³¹ не брали, одно по полутрошью¹³² або по куры-цы¹³³.

⁷⁰ А. мес: жина ⁷¹ А. берла ⁷² А. тое ⁷³⁻⁷³ А. беръло ⁷⁴ А. у-в ⁷⁵ А. осень ⁷⁶ А. жнивех ⁷⁷ А. отъ-молочно ⁷⁸ А. зостанет ⁷⁹ А. отъправившы ⁸⁰ А. ку ⁸¹ А. пожьт ку ⁸² А. н(а)шому ⁸³ А. зс-ставуемъ ⁸⁴ А. державцпмъ ⁸⁵ А. нашымъ ⁸⁶ А. ку ⁸⁷⁻⁸⁷ А. живности и пожьт-ку ⁸⁸⁻⁸⁸ А. Тежъ ⁸⁹ А. ужънуть ⁹⁰ А. ярьмъ ⁹¹ А. овса ⁹² А. ячменю ⁹³ А. горохъ ⁹⁴ А. жъни-вех ⁹⁵ А. маютъ ⁹⁶ А. н(а)ши ⁹⁷ А. отъложыти ⁹⁸ А. четвертую ⁹⁹ А. живности ¹⁰⁰ А. ма-ють ¹⁰¹ А. брати ...Тежъ ¹⁰² А. который ¹⁰³ А. н(а)ши ¹⁰⁴ А. быти ¹⁰⁵ А. весну ¹⁰⁶ А. н(а)шимъ ¹⁰⁷ А. потребовати ¹⁰⁸ А. пенязи ¹⁰⁹ А. роздавано ¹¹⁰ А. борку ¹¹¹ А. слуш-нымъ ¹¹² А. рукоемъствомъ ¹¹³ А. за платы ¹¹⁴ А. пенязи ¹¹⁵ А. долъжники ¹¹⁶ А. св(е)тый ¹¹⁷ А. Мартинъ ¹¹⁸ А. державцы ¹¹⁹ А. повинъни ¹²⁰ А. скарбу ¹²¹ А. н(а)шого ¹²² А. отъ-давати ¹²³ А. Такъжо ¹²⁴ А. врадники ¹²⁵ А. роздаванью ¹²⁶ А. отъсопного ¹²⁷ А. яко ¹²⁸ А. давати ¹²⁹ А. жадныхъ ¹³⁰ А. подданыхъ ¹³¹ А. н(а)ши ¹³² А. полгрошу ¹³³ А. курицы

7. Потомъ¹³⁴ речы вси¹³⁵ в небытности¹³⁶ наших¹³⁷ мають зупольне¹³⁸ вживати и ку¹³⁹ своему пожьн¹⁴⁰ ку обрацати¹⁴⁰ 33-державцы дворовъ наших³³, а на приеханье¹⁴¹ наше¹⁴² 143-к Великому княз(ь)ству Литовьскому-¹⁴³ будутъ повинни¹¹⁹ до кухни¹⁴⁴ наше⁴ речей¹⁴⁵ огородных достатокъ намъ дати¹⁴⁶ водле⁶⁵ шацуньку и уставы кождо¹⁴⁷ дворо¹⁴⁷ особно¹⁴⁸.

8. Потомъ¹²³, абы льну¹⁴⁹ каждый¹⁵⁰ державца¹⁵¹ такъ достатокъ сеял¹⁵² якобы от¹⁵³ кождое жонки¹⁵⁴, которая месечыну¹⁵⁵ 156-маеть брати-¹⁵⁶, далъ¹⁵⁷ поставъ полотна на кождый¹⁵⁸ год, а если¹⁵⁹ бы который¹⁵⁹ который⁴ державца¹⁶⁰ нашъ¹⁶¹ в¹⁶² томъ пильности¹⁶³ не мелъ¹⁶⁴, а льну ку роботе челяди¹⁶⁵ не выдал¹⁶⁶, от¹⁶⁷ кождо¹⁶⁷ жонки повинен¹⁶⁸ будет^(ь)¹⁶⁹ дати пят^(ь)десят¹⁷⁰ грошей, або поставъ¹⁷¹ полотна¹⁷² пят^(ь)десят¹⁷⁰ локо¹⁷³тъ.

9. Теж¹⁷⁴ абы были бочьки в одну¹⁷⁵ меру уробленны¹⁷⁶ а подъ¹⁷⁷ цехомъ¹⁷⁸ нашимъ¹⁰⁶, и 179-железнымъ обручомъ-¹⁷⁹ збити¹⁸⁰, которыми з гумна¹⁸¹ и з свирна на кождый¹⁸² расходъ¹⁸³ и и⁴ на насенья¹⁸⁴, абы было мерено¹⁸⁵ тыми ж бочьками¹⁸⁶ от¹⁸⁷ сопъ¹⁸⁷ жытныи¹⁸⁸ ку насень(ь)ю¹⁸⁹ от¹⁸⁹ бирано.

10. Потом¹⁹⁰ жыта наши⁹⁶ данъныи и овсы¹⁹¹, то есть¹⁹² дякла¹⁹³ // державцы¹¹⁸ наши¹⁹⁴ бы¹⁹⁵ спольна¹⁹⁶ догородничого¹⁹⁷ нашего⁴ отдавали¹⁹⁸, а с подьданных¹⁹⁹ нашихъ¹⁴ маеть⁵⁵ быти о светомъ Шымоне и Юде выбрано, которое жыто и овес²⁰⁰ городничыи²⁰¹ наши⁹⁶ в каждомъ²⁰² повете кождо¹⁹⁹ году 203-водле торгу маеть-²⁰³ продавати, а пенези²⁰⁴ до скарбу нашего отдавати²⁰⁵.

л. 231

¹³⁴ А. Тежъ ¹³⁵ А. ...огородные тых державцы дворов н(а)ших ¹³⁶ А. небытности ¹³⁷ А. н(а)шой ¹³⁸ А. сополом ¹³⁹ А. къ ¹⁴⁰ А. оборочати ¹⁴¹ А. приехание ¹⁴² А. н(а)шой ¹⁴³⁻¹⁴³ А. до Великого князства Литовского ¹⁴⁴ А. кухни ¹⁴⁵ А. речей ¹⁴⁶ А. давати ¹⁴⁷ А. двора ¹⁴⁸ А. особно ¹⁴⁹ А. льну ¹⁵⁰ А. кождый ¹⁵¹ А. державца ¹⁵² А. сеял ¹⁵³ А. отъ ¹⁵⁴ А. жонки ¹⁵⁵ А. месечыну ¹⁵⁶⁻¹⁵⁶ А. беретъ ¹⁵⁷ А. дал ¹⁵⁸ А. кожды ¹⁵⁹ А. естыли ¹⁶⁰ А. державца ¹⁶¹ А. н(а)ш ¹⁶² А. у-в ¹⁶³ А. пильности ¹⁶⁴ А. чыныи ¹⁶⁵ А. челяд(и) ¹⁶⁶ А. ...тогда ¹⁶⁷ А. кождое ¹⁶⁸ А. повиненъ ¹⁶⁹ А. будетъ ¹⁷⁰ А. пядьдесят ¹⁷¹ А. поставъ ¹⁷² А. полотна ¹⁷³ А. локотъ ¹⁷⁴ А. Также ¹⁷⁵ А. одну ¹⁷⁶ А. уробены ¹⁷⁷ А. под ¹⁷⁸ А. цехомъ ¹⁷⁹⁻¹⁷⁹ А. железною обручю ¹⁸⁰ А. збити ¹⁸¹ А. гумна ¹⁸² А. кождый ¹⁸³ А. расход ¹⁸⁴ А. насенья ¹⁸⁵ А. мерено ¹⁸⁶ А. бочьками ¹⁸⁷ А. отъсопъ ¹⁸⁸ А. жытныи ¹⁸⁹ А. насенью ¹⁹⁰ А. Тежъ ¹⁹¹ А. овсы ¹⁹² А. есть ¹⁹³ А. дякля ¹⁹⁴ А. наши ¹⁹⁵ А. абы ¹⁹⁶ А. суполно ¹⁹⁷ А. городничого(о) ¹⁹⁸ А. отдавали ¹⁹⁹ А. подданных ²⁰⁰ А. овесь ²⁰¹ А. го родничы ²⁰² А. кождомъ ²⁰³⁻²⁰³ А. мають водле торгу ²⁰⁴ А. п(е)н(я)зи ²⁰⁵ А. отдавати

11. Теж¹⁷⁴, што 206-про дякле-206 сут(ь) даньи²⁰⁷ куры а яйца, то зоставуемъ на кухню²⁰⁸ нашу²⁰⁹, а в небытности¹³⁶ нашой¹³⁷ макут(ь)¹⁰⁰ подданыи нашы⁹⁶ пенязми платити, то есть за десять²¹⁰ яец и за курыцу одинъ грошъ²¹¹, а то макут(ь) державцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ до скарбу¹²⁰ нашего отдавати²⁰⁵.

12. Потомъ¹³⁴ за сена дякольныеи²¹² подданыи²¹³ нашы⁹⁶ каждого году будутъ повинъни пенезми²¹⁴ платити, то ест²¹⁵ за воз²¹⁶ сена по тры грошы, а тыи пенези¹⁰⁸ мають быти до скарбу нашего¹²¹ отдаваны⁴⁶, а пенези¹⁰⁸ подякольныеи²¹⁷ понтичныи²¹⁸, дровныи²¹⁹ – то маеть на врад²²⁰ замъковъдй²²¹ подстаростему городничому²²¹.

13. 222-Так же-222 мезлевы²²³, которыи²²⁴ с подданных нашыхъ²²⁵ на кождый год приходять²²⁶, то абы державцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ пенезми²²⁷ отбирали²²⁸, то ест²¹⁵ за яловицу – трыдцать²²⁹ грошей, за вепра – двадцат(ь) грошей, за барана – чотыры грошы²³⁰, за кура²³¹ а за десеть²³² яецъ – одинъ грошъ²¹¹. А тыи пенези²⁰⁴ макут(ь)¹⁰⁰ быти отдаваны⁴⁶ до скарбу¹²⁰ н(а)шого²³³.

14. 234-По всеимъ подданымъ нашымъ-234, которыи²³⁵ суть⁴⁴ повинъни службу вставичне²³⁶ служити, то есть люди тяглые²³⁷, то зоставляемъ²³⁸ для работ²³⁹ нашыхъ¹³¹ дворовъ, яко нашни, подводы²⁴⁰, // по старому обычаю мают(ь)¹⁰⁰ служыти через²⁴¹ лето²⁴², почавшы от весны²⁴³, кды²⁴⁴ на яр²⁴⁵ почынають орати, ажъ²⁴⁶ до светого²⁴⁷ Шымана²⁴⁸. Через²⁴⁹ зиму державцы¹¹⁸ дворовъ⁴¹ нашыхъ¹³¹, зоставившы²⁵⁰ лыди²⁵¹, 252-дворную потребу-252 то, што который двор²⁵³ потребуеть²⁵⁴, а4 остатокъ²⁵⁵ людей тяглыхъ²⁵⁶ ку пожьт ку нашому⁸² осадити²⁵⁷, то ест²⁵⁸ на бочце путницы²⁵⁹ або вепра будетъ²⁶⁰ повиненъ²⁶¹ под-

л. 231 об.

206-206 А. при дяклах 207 А. данныи 208 А. кухни 209 А. н(а)ши 210 А. десять 211 А. грош 212 А. дяколныи 213 А. подданыи 214 А. пенязми 215 А. ест 216 А. возъ 217 А. подяколныи 218 А. пенътиничныи 219 А. дровныи 220 А. врьдъ 221-221 А. по-старому, городничому [отдавано] быти 222-222 А. Теж 223 А. мезлевы 224 А. ...на нас 225 А. нашых 226 А. прыходить 227 А. пенязми 228 А. отъбирали 229 А. трыдцат 230 А. гроши 231 А. куры 232 А. десеть 233 А. н(а)ш(о)з(о) 234-234 А. Также вси подданыи н(а)ши 235 А. которы(и) 236 А. вьставичне 237 А. тяглыи 238 А. зоставляем 239 А. работ 240 А. подвод 241 А. черес 242 А. год 243 А. весны 244 А. коли 245 А. ярыну 246 А. аж 247 А. св(е)т(о)го 248 А. Шымуна ...и юды А от св(е)т(о)го Шымуна 249 А. черезъ 250 А. зоставившы 251 А. людей ...на 252-252 А. дворныи потребности 253 А. двору 254 А. потребують 255 А. остаток 256 А. тяглых 257 А. осадити 258 А. ...або 259 А. пшеницы 260 А. будет 261 А. повинен

даныи²⁶² кождыи²⁶³ осаженного²⁶⁴ до⁴ двора нашего¹²¹ ку пожитку нашому⁸² дати, а то в небытности нашей¹³⁷, державцы²⁶⁵, продавшы²⁶⁶, повиненъ²⁶⁷ то будетъ²⁶⁸ до скарбу нашего¹²¹ отдавати²⁰⁵.

15. Тежъ²⁶⁹ боярове нашы⁹⁶ путныи²⁷⁰, осочники, которыи¹⁰² з⁴ стародавна²⁷¹ повинни войну служыти, сена косити, такъже тежъ рыболове, бортники²⁷², ковали и иншыи²⁷³ подданыи²⁷⁴ дворовъ⁴¹ нашихъ¹³¹, которыи тяглое службы²⁷⁵ не служатъ^(ь)²⁷⁶, тыи будутъ повинни²⁷⁷ дванадцатъ^(ь) дни²⁷⁸ на толоку в год до дворовъ²⁸⁰ нашихъ¹³¹ служыти, то есть три дни²⁸¹ на паренину орати, три дни на жыто²⁸², три дни²⁸³ з⁴ сепомъ²⁸⁴ жати, а тры²⁸⁵ дни ярыны, а сено косити²⁸⁶ по-старому²⁸⁷, которыи¹⁰² от инышыхъ послугъ мають быти вольны²⁸⁸, а на кождыи год до скарбу¹²⁰ нашего¹²¹ на день светого²⁴⁷ Мартина 289-осадно^(о) повинни будутъ²⁸⁹ платити по копе грошей; а вшакъже²⁹⁰ с тыхъ же ²⁹¹-подданныхъ нашихъ-²⁹¹, яко осочниковъ, рыболововъ²⁹², ковали²⁹³ на дворную потребу по кольку²⁹⁴ служобъ оставившышы²⁹⁵,

16. Тежъ²⁹⁶ земли пусты²⁹⁷ повинни¹¹⁹ будутъ державцы¹¹⁸ дворовъ²⁷ нашихъ¹³¹ ку пожитку⁸¹ нашому⁸² наймовати на пенези¹⁰⁸ алъ^(ь)бо²⁹⁸ на меды, а то все — до скарбу н(а)шого отдавати²⁰⁵.

л. 232

17. // Потомъ²⁹⁹, в которыхъ ач-кольвекъ³⁰⁰ дворехъ нашихъ¹³¹ сумъ^(ь) озера, на которыхъ зиме неводы ходять, тыи рыбы³⁰¹ мають^(ь)³⁰² бытъ^(ь)³⁰³ продаваны за пенези¹⁰⁸, за³⁰⁴ две части, ку пожитку³⁰⁵ нашому³⁰⁶; державца¹⁵¹ повиненъ пенези¹⁰⁸ до скарбу нашего¹²¹ отдати³⁰⁷, а третнюю частъ^(ь)³⁰⁸ собе маеть^(ь)³⁰⁹ взяти.

18. Тежъ при которомъ кольвекъ³¹⁰ дворе нашомъ³¹¹ сумъ^(ь)³¹² пожитки³¹³ в³¹⁴ куповъ³¹⁵, в⁴ лесы, то есть смоль³¹⁶, ваччосы³¹⁷, 318-попелы клепки-³¹⁸, то⁷² зуполно³¹⁹ на нас зоставуемъ.

²⁶²А. ...нашь ²⁶³А. кождыи ²⁶⁴А. осадного ²⁶⁴А. державцы ²⁶⁶А. продавшы ²⁶⁷А. повинни ²⁶⁸А. будетъ ²⁶⁹А. К тому ²⁷⁰А. путныи ...и ²⁷¹А. стародавна ²⁷²А. борти ²⁷³А. иншыи ²⁷⁴А. подданыи ²⁷⁵А. службы ²⁷⁶А. служить ²⁷⁷А. повинни ²⁷⁸А. день ²⁷⁹А. году ²⁸⁰А. дворовъ ²⁸¹А. дни ²⁸²А. ...а ²⁸³А. дни ²⁸⁴⁻²⁸⁴А. сепомъ жыто ²⁸⁵А. три ²⁸⁶А. сосити ²⁸⁷А. по-старому ²⁸⁸А. волныи ²⁸⁹⁻²⁸⁹А. будутъ повинни осадно го ²⁹⁰А. вшакъже ²⁹¹⁻²⁹¹А. людей ²⁹²А. рыболовов ²⁹³А. ковалевъ ²⁹⁴А. колку ²⁹⁵А. зоставившы ²⁹⁶А. Такъже ²⁹⁷А. пустовский ²⁹⁸А. або ²⁹⁹А. Тежъ ³⁰⁰А. колвекъ ³⁰¹А. рыбы ³⁰²А. мають ³⁰³А. быти ³⁰⁴А. и ³⁰⁵А. пожитку ³⁰⁶А. н[а]шому ³⁰⁷А. отдати ³⁰⁸А. часть ³⁰⁹А. маеть ³¹⁰А. колвекъ ³¹¹А. н[а]шомъ ³¹²А. суть ³¹³А. пожитки ³¹⁴А. съ ³¹⁵А. куповъ ³¹⁶А. смолы ³¹⁷А. ваччос ³¹⁸⁻³¹⁸А. клепки, попель ³¹⁹А. суполно

19. Потомъ³²⁰, абы кождый¹⁸² державца¹⁵¹ дворы на шы⁹⁶ будоваль³²¹, оправоваль, огородиль³²² ставы, млыны, где могутъ быть¹⁰⁴, абы были роблены³²³, а овшеки³²⁴ въ⁷⁴ есени⁷⁵, ³²⁵-где не маешь иньшихъ работъ-³²⁵.

20. Теж²⁹⁶, абы жадный³²⁶ державца¹⁵¹ подданныхъ а людей дворовъ²⁷ нашихъ³²⁷ ку роботамъ альбо³²⁸ будованья³²⁹ дво[ров]³³⁰ своихъ³³¹ отчизныхъ³³² не брали ани в жадный³³³ подводы в речахъ своихъ, а овшеки³³⁴, цо³³⁵ ся тькю³³⁶, якы³³⁷ купли воженья, то есть соли, жыта, сена и⁴ овса³³⁸, и иньхъ речей.

21. 339-Про то ж-339, а⁴ жадный³²⁶ державца¹⁵¹, абы³⁴⁰ винъ, зарукъ, або теж прометовъ³⁴¹ великихъ³⁴² не бралъ ани тежъ слугъ своихъ в таковыхъ винахъ³⁴³ в дома подданныхъ нашихъ³⁴⁴ не всылали, ани лежни³⁴⁵ клали, але абы то было через писары наши⁹⁶ врействовано³⁴⁶ ку пожьлку нашому⁸², а каждая³⁴⁷ вина, которая ест²¹⁵ большая³⁴⁸ над пять(ь)десять³⁴⁹ грошей, то до скарбу¹²⁰ нашего¹²¹ ма³⁵⁰ был(ь)³⁰³, а державцамъ⁸⁴ нашимъ⁴ — до пятидесять грошей.

22. Теж кгда подданный³⁵¹ нашъ озметъ³⁵² державцу³⁵³ на спорцину³⁵⁴ какую³⁵⁵, ³⁵⁶-ку суженью-³⁵⁶ о землю або о сеножать, тогды³⁵⁷ ³⁵⁸-маеть // подданный вины, который

л. 232 об.

зостанеть-³⁵⁸, заплатити яловицу або покпоны грошей, а ³⁵⁹-врадники, дей, державцы-³⁵⁹ выведеть³⁶⁰ — десять(ь)³⁶¹ грошей, а коли поднаместничокъ³⁶² або тивонъ³⁶³ выедеть. тогды³⁵⁷ пять(ь)³⁶⁴ грошей.

23. Также³⁶⁵ пересуд на державцу³⁶⁶ зоставуемъ, то есть десятый³⁶⁷ грошь, але пересуд не ма³⁵⁰ был(ь)³⁰³ брань от тыхъ дюлей, которыи¹⁰² ся потвары³⁶⁸ оттяжуть³⁶⁹.

³²⁰ А. Такжеж ³²¹ А. будоваа ³²² А. огородил ³²³ А. робълены ³²⁴ А. овъшельки ³²⁵ ³²⁵ А. коли иньшихъ работъ нетъ ³²⁶ А. жадный ³²⁷ А. н(а)шыхъ ³²⁸ А. або ³² А. будованья ³³⁰ А. дворовъ ³³¹ А. своихъ ³³² А. отчизныхъ ³³³ А. жадный ³³⁴ А. овъшемъ ³³⁵ А. што ³³⁶ А. тькнеть ³³⁷ А. какое ³³⁸ А. овъса ³³⁹⁻³³⁹ А. К тому ³⁴⁰ А. ...з ³⁴¹ А. переметовъ ³⁴² А. великихъ ³⁴³ А. винахъ ³⁴⁴ А. н(а)шыхъ ³⁴⁵ А. лежьневъ ³⁴⁶ А. полисовано ³⁴⁷ А. кождая ³⁴⁸ А. болшая ³⁴⁹ А. пятьдесятъ ³⁵⁰ А. маеть ³⁵¹ А. подданы ³⁵² А. возъметъ ³⁵³ А. державъцу ³⁵⁴ А. спорчизну ³⁵⁵ А. якую ³⁵⁶⁻³⁵⁶ А. на суд ³⁵⁷ А. тогды ³⁵⁸⁻³⁵⁸ А. подданный н(а)шъ, который виненъ зостанеть, маеть ³⁵⁹⁻³⁵⁹ А. врадникъ державъчынъ ³⁶⁰ выедеть ...тогды ³⁶¹ А. десять ³⁶² А. понаместничокъ ³⁶³ А. тивунъ ³⁶⁴ А. пять ³⁶⁵ А. потомъ ³⁶⁶ А. державъцы ³⁶⁷ А. десятый ³⁶⁸ А. потъвары ³⁶⁹ А. оттяжуть

24. Потомъ³⁷⁰ децкованье³⁷¹, то³⁷² ма³⁶⁰ былъ (ь)³⁷³ 374-перед державцы нашими-³⁷⁴ водле⁶⁵ Статута³⁷⁵ земьского, то естъ помиа (ь)ное³⁷⁶.

25. Теж³⁷⁷ вины бытъя³⁷⁸ мужыкъ³⁷⁹ з мужыкомъ, кды ся побъеть³⁸⁰, а тому ³⁸¹-будеть довод-³⁸¹, то маеть быти державцы³⁸² пятъ (ь)десятъ¹⁷⁰ грошей. А естли³⁸³ ся перед правом³⁸⁴ згодять, державца¹⁵¹ ма³⁶⁰ взяти дванадцатъ (ь)³⁸⁵ грошей.

26. Также³⁸⁶ в которомъ бы кольвекъ³¹⁰ дворе были пенези¹⁰⁸ ³⁸⁷-або стародавна-³⁸⁷ доходы, яко мыта речныи³⁸⁸, перевозы, капъщизны³⁸⁹, млыны, куничныи³⁹⁰, отъ¹⁵³ домовъ⁶⁹, где пиво³⁹¹ не варятъ (ь)³⁹², — то все, абы было брано ку рецы³⁹³ пожитку³⁹⁴ нашому⁸² а к³⁹⁵ скарбу нашому⁸² отъ давано³⁹⁶.

27. Теж³⁹⁷, где бы кольвекъ³¹⁰ были меды ³⁹⁸-даньныи стародавныи-³⁹⁸, также³⁹⁹ и⁴ бобры, и⁴ куницы, и иныи, — то все зоставуемъ⁴⁰⁰ ку пожитку нашому⁸².

28. Также⁴⁰¹ в ⁴⁰²-местъ малых и великих-⁴⁰² торговое и поборное⁴⁰³ мясное⁴⁰⁴ и инъшое, — то все на державцу⁴⁰⁵ зоставуемъ, окромъ⁴⁰⁶ мытъ⁴⁰⁷ // стародавнихъ⁴⁰⁸, которыи⁴⁰⁹ идуть до скарбу¹²⁰ нашего¹²¹.

29. Потомъ³⁷⁰, кды мужыкъ на заказаеъ державцы¹¹⁸ нашего¹²¹ або врадника⁴¹⁰ его на роботу не выйдеть день одинъ⁴¹¹ альбо³²⁸ ⁴¹²-не послушенъ-⁴¹² будетъ, ма быть ⁴¹³-мърнымъ грабежан-⁴¹³ каранъ а ⁴¹⁴-ниъ венъцей — е[д]но-⁴¹⁴ барана. А если¹⁵⁹ будетъ в чомъ дольшый⁴¹⁵ впорный⁴¹⁶ надъ розказанъ (ь)е державцы¹¹⁸ нашего¹²¹, ма былъ (ь)⁴¹⁷, яко впорникъ⁴¹⁸, плетъ (ь)ю⁴¹⁹ або⁴²⁰ бичомъ каранъ⁴²¹, а не виною.

³⁷⁰ А. Также ³⁷¹ А. децкованье ³⁷² А. то ³⁷³ А. быти ..держано ³⁷⁴⁻³⁷⁷ А. через державецъ (и)ашыхъ ³⁷⁵ А. Статуту ³⁷⁶ А. помиальное ³⁷⁷ А. Также ³⁷⁸ А. побитыя ³⁷⁹ А. мужыкы ³⁸⁰ А. побеть ³⁸¹⁻³⁸¹ А. доводъ будетъ ³⁸² А. державцы ³⁸³ А. естли ³⁸⁴ А. правомъ ³⁸⁵ А. дванадцать ³⁸⁶ А. Тежъ ³⁸⁷⁻³⁸⁷ А. або съ стародавна ³⁸⁸ А. речныи ³⁸⁹ А. капъщизны ³⁹⁰ А. куничное ³⁹¹ А. пиво ³⁹² А. варятъ ³⁹³ А. реце ³⁹⁴ А. пожитку ³⁹⁵ А. ку ³⁹⁶ А. отъдавано ³⁹⁷ А. Тежъ ³⁹⁸⁻³⁹⁸ А. даньныи съ стародавна ³⁹⁹ А. также ⁴⁰⁰ А. зоставляемъ ⁴⁰¹ А. Также ⁴⁰²⁻⁴⁰² А. местехъ великихъ и малыхъ ⁴⁰³ А. поборное ⁴⁰⁴ А. мясное ⁴⁰⁵ А. державецъ ⁴⁰⁶ А. кромъ ⁴⁰⁷ А. мытъ ⁴⁰⁸ А. стародавнихъ ⁴⁰⁹ А. которыи ⁴¹⁰ А. вьрядника ⁴¹¹ А. одинъ ⁴¹²⁻⁴¹² А. не послушенъ ⁴¹³⁻⁴¹³ А. мърною грабичю ⁴¹⁴⁻⁴¹⁴ А. ничого болши надъ ⁴¹⁵ А. болшыи ⁴¹⁶ А. упорный ⁴¹⁷ А. бытъ ⁴¹⁸ А. упорный ⁴¹⁹ А. плетью ⁴²⁰ А. то естъ ⁴²¹ А. каранъ

30. Тежъ, абы вси доходы пеняжньи⁴²² и пожить-ки⁴²³ дворовъ нашихъ¹³¹ на одинъ⁴²⁴ часъ были выбраны⁴²⁵ и отдаваны⁴⁴⁶ ку⁴²⁶ скарбу¹²⁰ нашему⁴²⁷, то есть⁴²⁸ на светьи¹¹⁶ Мартинъ⁴²⁹.

31. Потомъ¹³⁴, где бы кольвекъ³¹⁰ было стадо в дворе нашемъ⁴³⁰ повиненъ¹⁶⁸ державца¹⁵¹ в доброй опатрѣности⁴³¹, якобы отъ голоду альбо³²⁸ отъ⁴³² зимна жребятя⁴³³, або свирепы⁴³⁴ 33-отъ голоду-33 не здыхали⁴³⁵, а где ж⁴³⁶ кольвекъ³¹⁰ за его неопатрѣностью⁴³⁷ што вмерло⁴³⁸, повиненъ то буденъ (ь) платити водле⁶⁵ уставы земьское. А к тому ⁴³⁹-каждая свирепа-⁴³⁹ и жеребя мети⁴⁴⁰ в рейстре на имя шерсть⁴⁴¹, а⁴⁴² того рейстру списокъ⁴⁴³ конюшьи⁴⁴⁴ дворньи маеть мети у⁴ ведомости⁴⁴⁵ в⁴⁴⁶ каждомъ²⁰² стаде кождого⁴⁴⁷ двора. И теж⁴⁴⁸, што ся которого году примножить (ь)⁴⁴⁹, такъже⁴⁵⁰ тежъ мети пильность⁴⁵¹ о кони стадныи, абы были добре хованы, а оброкъ ⁴⁵²-стадному коню-⁴⁵² – на две⁴⁵³ недели бочка⁴⁵⁴ овса³³⁸, а конюшы, абы того досмотрель⁴⁵⁵.

32. Теж³⁹⁷, абы⁴⁵⁶ кождый державца⁴⁵⁷ кождого двора, где есть челядъ (ь) невольная⁴⁵⁸, животины⁴⁵⁹ у⁴⁶⁰ дворехъ нашихъ¹³¹ мял⁴⁶¹ досыть и овшеки⁴⁶² сохи дворньи, абы челядъ невольная⁴⁵⁸ дворньими сохами⁴⁶³ // робыли ку размноженью⁴⁶⁴ пашни и дворовъ²⁷ нашихъ¹³¹.

33. Теж⁴⁶⁵ вси державцы¹¹⁸ дворовъ нашихъ⁴⁶⁶ такъ повету Виленьского, яко и Трощкого⁴⁶⁷, повинѣни будутъ два разы году⁴⁶⁸, то есть одинъ⁴²⁴ разъ въ⁴⁶⁹ есени⁷⁵ а другий разъ на весну¹⁰⁵ з гумна личбу⁴⁷⁰ чыинити зупелне⁴⁷¹ и³⁶ со всихъ⁴⁷² тыхъ пожитьковъ⁴⁷³ нашихъ¹³¹, ⁴⁷⁴-два разы каждого году писаныхъ-⁴⁷⁴, которыи¹⁰² есмо⁴⁷⁵ ку своей руке и пожитьку скарбу нашего¹²¹ зоставили перед писарми нашы-

⁴²²А. пеняжньи ⁴²³А. пожитки ⁴²⁴А. один ⁴²⁵А. выбираны ⁴²⁶А. до ⁴²⁷А. н(а)шого
⁴²⁸А. ест ⁴²⁹А. Мартинъ ⁴³⁰А. н(а)шомъ ⁴³¹А. опатрѣности ...мети ⁴³²А. зъ ⁴³³А. жеряб-
та ⁴³⁴А. свирепы ⁴³⁵А. здыхали ⁴³⁶А. бы ⁴³⁷А. неопатрѣностью ⁴³⁸А. здохло ⁴³⁹-
⁴³⁹А. кождую свирепу ⁴⁴⁰А. меть ⁴⁴¹А. шерстью ⁴⁴²А. ...с ⁴⁴³А. список ⁴⁴⁴А. конюший
⁴⁴⁵А. ведомость ⁴⁴⁶А. о ⁴⁴⁷А. кождого ⁴⁴⁸А. тудеж ⁴⁴⁹А. примножить ⁴⁵⁰А. Такъже
⁴⁵¹А. пильность ⁴⁵²-⁴⁵²А. коню стадному ⁴⁵³А. две ⁴⁵⁴А. бочька ⁴⁵⁵А. дозрель ⁴⁵⁶А. абы
⁴⁵⁷А. деръжавца ⁴⁵⁸А. невольная ⁴⁵⁹А. быдла ⁴⁶⁰А. в ⁴⁶¹А. мель ⁴⁶²А. овшелки ⁴⁶³А. сохами
⁴⁶⁴А. розъмноженью ⁴⁶⁵А. Такежъ ⁴⁶⁶А. н[а]шихъ ⁴⁶⁷А. Трощкого ⁴⁶⁸А. до року ⁴⁶⁹А. у-в ⁴⁷⁰А.
личбу ⁴⁷¹А. зупелне ⁴⁷²А. всихъ ⁴⁷³А. пожитьковъ ⁴⁷⁴⁻⁴⁷⁴А. вышписаныхъ ⁴⁷⁵А. есьмо

ми⁴⁷⁶, которыи будутъ од⁴⁷⁷ нас ку слуханью личбы⁴⁷⁸ дворовъ²⁷ нашихъ⁴⁷⁹ два разы кажды(о)⁴⁸⁰ году посланыи⁴⁸¹.

34. Теж²⁶⁹, абы замъковые⁴⁸² врадники¹²⁴ такъ замъку Виленского, яко и Троицкого⁴⁶⁷ и иныхъ⁴⁸³ до дворовъ нашихъ¹³¹ не слали⁴⁸⁴ децко(о) своего⁴⁸⁴, бо то есть великая сказа подданныхъ нашихъ¹³¹ и за мешшканье⁴⁸⁵ усих⁴⁸⁶ дворовъ⁴⁸⁷, а овшеки⁴⁸⁸ же то большаи⁴⁸⁹ чынят(ь)⁴⁹⁰ для своихъ³³¹ пожитьковъ⁴⁹¹, а не для отпраты⁴⁹² замъковой⁴⁹³, а того досмотреть⁴⁹⁴, чого который замокъ потребуеть⁴⁹⁵, а в томъ, жебе⁴⁹⁶ замъковыи врадникъ⁴⁹⁷ ма⁴⁹⁸ завъжды⁴⁹⁹ порозумень а розмову⁵⁰⁰ з⁵⁰¹ урадники⁵⁰² альбо³²⁸ державцами⁵⁰³ тыхъ дворовъ, которыи¹⁰² повинныи⁵⁰⁴ службы²⁷⁵ до замъковъ⁵⁰⁵ 506-служыти, повинныи-506 того⁵⁰⁷ большаи⁵⁰⁸ стерегучы, якобы подданыи наши⁹⁶ лупежствомъ непотребнымъ⁵⁰⁹ не были втиснены, а оправы замъковые за згодою⁵¹⁰ врадниковъ были справены.

л. 234

35. Теж³⁹⁷, абы державца¹³ дворовъ⁴¹ нашихъ¹³¹, врадники¹²⁴ дворныи⁵¹¹: яко заказники, старцы, тивунове⁵¹², прыставы, сорочники, // гуменики⁵¹³ обирали, што⁵¹⁴ лепшыи мужы верныи-514, а которыи бы большаи⁴⁸⁹ стерегли роботы, пашне⁵¹⁵ и иныхъ⁵¹⁶, низшли лупежства⁵¹⁷ альбо³²⁸ откупованья⁵¹⁸ от¹⁵³ повинныхъ⁵¹⁹ роботъ.

36. Теж²⁹⁶, абы державца¹³ дворовъ⁴¹ нашихъ¹³¹, кгда ся трафят(ь) подводы ку⁵²⁰ потребе нашої¹³⁷, жадныхъ¹²⁹ откуповъ⁵²¹ не брали и своихъ урадниковъ⁵²² дворныхъ от¹⁵³ того гамовали, якобы подданыи²⁷⁴ были в томъ захованы, в каждомъ²⁰² дворе ачергами на подводы ходили, тогда³⁵⁷ жадному⁵²³ кривды⁵²⁴ не будетъ.

37. Теж³⁹⁷ уставуемъ и грозно⁵²⁵ приказуемъ⁵²⁶, абы п(а)нове⁵²⁷ воеводе, такъ⁵²⁸ теж³⁹⁷ старосты и вси дер-

⁴⁷⁶А. н(а)шими ⁴⁷⁷А. отъ ⁴⁷⁸А. личбы ⁴⁷⁹А. н(а)шихъ ⁴⁸⁰А. каждого ⁴⁸¹А. послани ⁴⁸²А. замъковыи ⁴⁸³А. иныхъ ⁴⁸⁴⁻⁴⁸⁴А. децкихъ своихъ ⁴⁸⁵А. мешшканье ⁴⁸⁶А. вишискихъ ⁴⁸⁷А. ...нашихъ ⁴⁸⁸А. овшеки ⁴⁸⁹А. болшы ⁴⁹⁰А. чынять ⁴⁹¹А. пожитьковъ ⁴⁹²А. оправы ⁴⁹³А. замъковое ⁴⁹⁴А. дозреть ⁴⁹⁵А. потребуе ⁴⁹⁶А. жебы ⁴⁹⁷А. врадникъ ⁴⁹⁸А. мел ⁴⁹⁹А. завъжды ⁵⁰⁰А. розмову ⁵⁰¹А. с ⁵⁰²А. урядники ⁵⁰³А. державцами ⁵⁰⁴А. повинныи ⁵⁰⁵А. замъку ⁵⁰⁶⁻⁵⁰⁶А. повинныи служыти ⁵⁰⁷А. тоз(о) ⁵⁰⁸А. болши ⁵⁰⁹А. непотребнымъ ⁵¹⁰А. згодою ⁵¹¹А. дворные ⁵¹²А. тивуны ⁵¹³А. гуменики ⁵¹⁴⁻⁵¹⁴А. лепшыи служобъ верныхъ ⁵¹⁵А. пашни ⁵¹⁶А. иныхъ ⁵¹⁷А. лупежства ⁵¹⁸А. откупованья ⁵¹⁹А. повинныхъ ⁵²⁰А. к ⁵²¹А. откуповъ ⁵²²А. урадниковъ ⁵²³А. жадному ⁵²⁴А. кривды ⁵²⁵А. грозно ⁵²⁶А. прыказуемъ ⁵²⁷А. паны ⁵²⁸А. так

жавцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ через⁵²⁹ то никому, какого будь⁵³⁰ стану⁵³¹, не смели ⁵³²-пустовских земель⁵³² давати, яко у воеводствах, такъ у⁵³³ старостах⁵³⁴, такъ теж ⁵³⁵-у дворах наших всих⁵³⁵ до нашей⁵³⁶ воли господарской⁵³⁷, 33-а то всимъ вамъ приказуемъ под ласкою нашою³³; а хто⁵³⁸ бы за ⁵³⁹-таковымъ даньемъ⁵³⁹ от¹⁵³ пановъ и за листомъ их которые⁴⁰⁹ земли⁵⁴⁰ нашы⁹⁶ пустовскии⁵⁴¹ держаль, 33-а на то бы в себе листу нашего данины не мель³³, розказали ес(ь)мо⁴⁷⁶ тымъ писаремъ нашимъ в таковыхъ тии земли нашы⁹⁶ отбирати⁵⁴² и зас(я)⁵⁴³ к тому двору нашо^{му}⁸² привлащати⁵⁴⁴, в которомъ дворе тии земли будутъ знайдены⁵⁴⁵.

38. Теж¹⁷⁴ которые¹⁷⁴ суть ⁵⁴⁶-капъщызны п(е)нези⁵⁴⁶ по местомъ⁵⁴⁷ и дворомъ нашимъ¹⁰⁶, ино какъ⁵⁴⁸ будемъ⁵⁴⁹ дворанъ⁵⁵⁰ нашихъ⁵⁵¹ посылати⁵⁵² тыхъ капъщызныхъ⁴ пенезей⁵⁵³ выбирати, мають тии дворане⁵⁵⁴ нашы⁹⁶ под сведом⁵⁵⁵ державецъ⁵⁵⁶ нашихъ⁴ и тыхъ писаровъ⁵⁵⁷ нашихъ³²⁷, от нас на тии⁵⁵⁸ дворы вставенныхъ⁵⁵⁹, тии пенязи капъщызныи⁵⁶⁰ выбирати⁵⁶¹ и отдавати⁵⁶² до скарбу нашего¹²¹, а то для того⁵⁶³, ижбы⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵-в томъ намъ⁵⁶⁵ никоторои⁵⁶⁶ шкоды не было. А окромъ⁴⁰⁶ тыхъ⁵⁶⁷ капъщызныхъ⁵⁶⁸ пенезей⁵⁶³ и ⁴ иныи⁵⁶⁹ // всякии⁶⁷⁰ платы на шы⁹⁶ пенежныи⁵⁷¹, цыншовыи⁵⁷², поборныи, куничныи⁵⁷³, мылныи, от¹⁵³ жыть и от¹⁵³ мезлевъ⁵⁷⁴ прибавеныи⁵⁷⁶, от¹⁵³ пустовскихъ⁵⁷⁶ земель браныи и от осад⁵⁷⁷ людей и ³ винъ⁵⁷⁹ и инъшыхъ⁵⁸⁰ вси доходы и платы, што⁵⁸¹ суть⁴⁴ намъ ку пожит ку нашо^{му}⁸² привлащоны⁵⁸², мают(ь)¹⁰⁰ державцы¹¹⁸ нашы⁹⁶ выбирати⁵⁶¹, а писары нашы⁹⁶ мают(ь)¹⁰⁰ то в книги свои записывати⁵⁸³ и через²⁴¹ руки державецъ нашихъ¹³¹ при⁵⁸⁴ тыхъ писарех на-

529 А. через 530 А. буд 531 А. стану 532-532 А. земель пустовских 533 А. и въ 534 А. староствах 535-535 А. и во всих дворах н(а)ших 536 А. н(а)шое 537 А. (о)с по)д(а)рьское 538 А. хто 539-539 А. таковою данною 540 А. земли 541 А. пустовскии 542 А. отбирати 543 А. зася 544 А. привлащати 545 А. зналезены 546-546 А. пенязи капъщызныи 547 А. местом 548 А. коли 549 А. будетъ 550 А. дворянъ 551 А. н(а)шихъ 552 А. посылати 553 А. пенезей 554 А. дворяне 555 А. сведомом 556 А. державецъ 557 А. писаревъ 558 А. ... в 559 А. вставныи 560 А. капъщызныи 561 А. вибирати 562 А. отдавати 563 А. того 564 А. ижбы 565-565 А. намъ в томъ 566 А. никоторое 567 А. тыхъ 568 А. капъщызныи 569 А. инъшын 570 А. вси 571 А. пенежныи 572 А. цыншевыи 573 А. куничныи 574 А. мезлевъ 575 А. прибавеныи 576 А. пустовскихъ 577 А. [о]сад 578 А. з 579 А. ... пенежныи 580 А. инъшын 581 А. которые 582 А. привлащоны 583 А. записывати 584 А. пры

шыц¹³¹ маеть то⁵⁸⁵ все давано быти до скарбу⁵⁸⁶ нашего¹²¹
на рокъ, на светъи⁵⁸⁷ Мартинъ⁵⁸⁸.

Vilniaus Universitetas
Senovės ir vidurinių amžių
istorijos katedra

Įteikta 1991 rugsėjo mėn.

⁵⁸⁵ А. по ⁵⁸⁶ А. скарбуу. ⁵⁸⁷ А. святыи ⁵⁸⁸ А. Мартинъ .. В той уставе есть подпись руки
госпо|д|а|рьское.